

Fakulteten för
Samhälls- och livsvetenskaper
Historia C Ht-10

Kristina Risenfors

Klädesfabriken.

Textilförläggaren Anders Hansson på Mölneby i
Östra Frölunda: en protoindustrialist i 1800-talets
Sjuhäradsbygden?

The Broadcloth Factory.

Anders Hansson Textile Entrepreneur at Mölneby
estate in Östra Frölunda: A Proto - Industrialist of
The 19th Century from Sjuhäradsbygden?

C-uppsats.

Datum: 2011-01-19
Handledare: Peter Olausson
Examinator: Ann-Kristin Högman

Abstract

The purpose of this paper is to survey the textile based proto-industrialism in Sweden in the middle of the 19th century. This case study is founded upon Anders Hansson's pre-industrial textile production at the estate of Mölneby, Östra Frölunda in the rural district of Kind in the province of Västra Götaland.

Account books from the year 1853 related to Anders Hansson's wool fabric manufacturing have been looked into and categorized using a quantitative research method. The research has also been supplemented with a number of interviews.

The result of the survey shows that Anders Hansson's business activities fit into Mendel's theory of proto-industrialists at a practice level.

By collaborating with a merchant in Gothenburg the fabrics were traded in unknown markets, as well as in more familiar neighbouring districts. The amount of production varied due to agricultural season. Usually it contributed to the income of the peasant's family, but for some people living in poor-houses it was their only income.

The theory of proto-industrialism also assumes that there is a surplus of food production in adjacent districts, something that is not completely evident in this study. However, an accumulation of capital can be seen as continuous investments in forest land and agricultural properties took place. Furthermore, the study shows that Anders Hansson's business activities also led to his acquisition of trading skills as well as specialist knowledge of how to organize production.

Consequently, the conclusion of the study has to be put forward in the following way: by looking into the case study and earlier research of the proto-industrial theory it is evident that this activity at practice level co-existed in a symbiotic relationship in the rural society as well as in the urban society. Mendel's proto-industrial theory discusses and analyses different parts of this manufacturing as a contributing factor to the industrialization or as in the case of Anders Hansson's manufacturing; the de-industrialization.

Keywords: entreprenörskap, förläggarverksamhet, gårdfarihandlare, knalle, protoindustri, protoindustrialist, Sjuhäradsbygden, syvantar, textil, trycktboj, 1800-talet, vadmal.

Innehåll

Bilagor	5
1 Inledning.....	1
1.1 Syfte och frågeställningar	2
1.1.1 Syfte.....	2
1.1.2. Forskningsfrågor.....	3
1.2 Källor.....	3
1.2.1 Avgränsningar	5
1.3 Teoretisk utgångspunkt.	6
1.4 Metod och arbetsgång	8
1.5 Tidigare forskning.....	10
1.5.1 Protoindustri, produktion, marknad och konsumtion.....	10
1.6 Bakgrund textila tekniker	19
1.6.1. Färgning och tygtryck på ylle.....	20
1.6.2. Vadmal, kläde, boj och dess tillverkning.....	21
1.6.3. Syvantar	21
2 Undersökning.....	22
2.1 Anders Hansson en kort beskrivning.....	22
2.2. Textilverksamheten 1853	24
2.2.1. Spinneri.....	24
2.2.2. Färgning	25
2.2.3. Vävning	26
2.2.4. Vadmalsstamp.....	28
2.2.5. Textiltryckeri	28
2.2.6. Syvantar	30
2.2.7. Logistik och infrastruktur	31
2.2.8. Extern och lokal handel.....	32
2.2.9. Samhandel	35
2.2.10. Samarbete mellan förläggarna i Kind	36
3 Resultat	37
3.1 Den protoindustriella teorin och AH:s verksamhet	37
3.2 Slutdiskussion.....	39
4 Sammanfattning	44

Käll- och litteraturförteckning	45
Otryckta källor	45
Litteraturförteckning.....	46
Intervjuer.....	48

Bilagor

Bilaga 1	Karta över Sjuhäradsbygden
Bilaga 2	Karta över Kind härad och Mölneby
Bilaga 3	Begreppsförklaring
Bilaga 4	Exempel på AH:s redovisningsbok .
Bilaga 5	Knalleslöjdens inköps- och försäljningsmarknad.
Bilaga 6	Nålbindningens utbredning över Sverige, senaste 100 åren.

1 Inledning

Bakgrunden till denna uppsats tar sin början i mitt intresse för den textilhistoria som finns i Sjuhäradsbygden.¹ Inom Sjuhäradsbygden finns ett gediget textilt arv som sträcker sig långt utanför tillverkningen för det egna hushållet. Fram till 1800-talet var det vanligt förekommande att allmogen tillverka olika textilier för det egna hushållet, men i Sjuhäradsbygden var det också vanligt att tillverka och sälja textilier för en främmande marknad.² Den protoindustriella³ verksamheten som bedrevs i Sjuhäradsbygden under 1800-talet utvecklades under dess senare del i flera fall till betydande textilindustrier vilka gjorde Sjuhäradsbygden och Borås till ett textilcentrum i Sverige. All protoindustri i Sjuhärad utvecklades dock inte till textilindustrier.

Det är Anders Hansson och hans textila verksamheter som undersökningen fokuserar på. Gården heter Mölneby och ligger i Östra Frölunda i södra delen av Sjuhärad och av Kinds härad.⁴ Häradet består till största delen av skog och dalgångar med sjöar och mindre vattendrag. Tidigare forskning kring förläggarverksamheten på Mölneby har varit inriktad på personen Anders Hansson och det ekonomiska i jämförelse med förläggarna i övriga Sjuhäradsbygden eller verksamheten med syvantar i PJ Hanssons regi på Lillegården i Östra Frölunda.⁵ Flera avhandlingar, uppsatser och artiklar⁶ har gjorts om Sjuhäradsbygden och dess textila verksamheter och där beskrivs Kinds härad ofta som huvudorten för produktionen av vadmal till försäljning men mycket lite är skrivet eller forskat om verksamheten. Det är därför intressant att undersöka denna del av den textilbaserade protoindustrin i Sverige vid mitten av 1800-talet på praxisnivå vilken inte tidigare blivit undersökt och genom en fallstudie av Anders Hansson på

¹ Se bilaga 1, Karta över Sjuhäradsbygden.

² Se bilaga 5. Knalleslöjdens inköps- och försäljningsmarknad.

³ Se teoriavsnittet 1.3 . Teoretisk utgångspunkt.

⁴ Se bilaga 2, Karta över Kinds härad och Mölneby.

⁵ Folke Millqvist 1980, 1983 & Kristina Risenfors 2006.

⁶ Vävarfolket, C Ahlberger 1988 & Marknad på väg, P Lundqvist 2008, Maths Isacson & Lars Magnusson 1988:16 Millqvist 1980 & 1983.

Mölneby i Östra Frölunda i Kinds härads textilverksamhet under ett år blir det möjligt.

Mendels teori om protoindustrialiseringen har genom den tidigare forskningen haft stor betydelse inom området och på så sätt att den skapat nya frågor i frågan.⁷ Mycket av tidigare forskning har varit inriktad på särskilda delar av protoindustrialisering och dess betydelse för det svenska/västeuropeiska samhällets utveckling under 1800-talet.⁸ Därför vill jag undersöka hur väl en textilförläggarverksamhet i skogsbygden vid mitten av 1800-talet uppnår hela protoindustrialiseringsteorin. Genom forskningen ser jag möjligheter att skapa helt ny kunskap kring en specifik textilverksamhetens betydelse i Sjuhäradsbygdens sydöstra hörn, eftersom detta källmaterial inte tidigare blivit undersökt.

1.1 Syfte och frågeställningar

Undersökningens syfte är att undersöka den textilbaserade protoindustrialiseringen i Sverige vid mitten av 1800-talet på praxisnivå, genom en fallstudie av Anders Hansson på Mölneby i Östra Frölunda i Kinds härads textilverksamhet under ett år.

Det är Anders Hanssons⁹ textilverksamhet under 1853 som uppsatsens fallstudie ska fokusera på, genom att undersöka AH:s olika textilverksamheter under ett verksamhetsår. För att sedan analysera i vilken mån AH:s är en protoindustrialist, enligt Mendels teori eller i vilken mån han inte är det och i vilken mån är AH en förändringsintresserad ”modern” verksamhetsledare? Det är dessa frågor och tidigare forskning om Sjuhäradsbygdens och delar av Sveriges och Europas protoindustri som tillsammans bildar bakgrund för undersökningens analys.

⁷ Se avsnittet: 1.3. Teoretisk utgångspunkt.

⁸ Berg Maxine, Hudson, Pat, Ahlberger Christer, Lundqvist Pia, Isacson Maths, Magnusson Lars mfl.

⁹ Härifrån refererad till som AH.

1.1.2. Forskningsfrågor

- Vilka textilverksamheter ingår i AH:s räkenskaper under 1853?
- Vad produceras och hur producera det?
- Vilka hushåll och personer arbetar med produktionen?
- För vilken marknad produceras det?
- Vilka samband framträder i undersökningen mellan dessa verksamheter?
- Vilka inslag i AH:s verksamhet talar för eller emot att de enligt Mendels teori skulle vara av protoindustriell karaktär?

1.2 Källor

De källor som jag har använt mig av i undersökningen är bevarade dagboksredovisningar från väv-, stamp-, spånad- och syvantatillverkning¹⁰ och dagboksredovisningar och orderbok över försäljning av den textila tillverkningen till olika handlare och gårdfarihandlare från till största delen södra Sverige.

De dagboksliknande redovisningarna är aldrig tidigare undersökta, men på slutet av 1970-talet undersökte hembygdsforskaren Folke Millqvist delar av AH:s bevarade årssammanställningar och skrev om AH:s plånbok i en årsbok från De Sjuhäradernas kulturhistoriska förening.¹¹ Redovisningsböckerna och enklare inventeringar över AH:s textilverksamhet finns bevarade i fyra koffertar i gårdsarkivet på Mölneby i Östra Frölunda.

I arkivet förvaras också gårdens övriga bokföring och handlingar sedan snart tvåhundra år. Redovisningsböckerna för textilverksamheten består av dagboksliknande noteringar om utlämnad ull och garn till kardning, spånad, vävning och syvantsömnad. Tyvärr har jag inte funnit någon redovisning över hur mycket producenterna i verksamheten fick betalt vilket är beklagligt, men huvudsyftet med undersökningen är ju att undersöka måluppfyllelsen för protoindustrialiseringen i verksamheten eller ej och då uppfyller källmaterialet syftet.

¹⁰ Se begreppsförklaring bilaga 3.

¹¹ Millqvist Folke 1980 .

De räkenskapsböcker som utgör källmaterial är Postboken 1853 (För att följa gårdfarihandlarna och leverantörer), Leverans och skuldebok 1853 (uppteckning av samtliga leverantörer och skulder), Syvantboken 1852-1855 (utlämning av ull till syvantar), Stampboken 1852-1854 (inlämnat tyg till stampning), Vävdagboken rutigvalmar 1853 (utlämnat garn till vävning), Utlämningsbok ull till valmar 1852-1855(utlämnat garn till vävning), Dagbok utlämnad ull till spånad 1852-1855, Försäljningsdagbok 1851-1855, Orderbok Vätern-affären 1853 och En möcke Hastig Inventeringsräkning af den 6 mars 1854, Anders Hansson.¹²

I *Utlämningsbok ull till valmar*, som sträcker sig mellan 1852-1855, finner vi en enkel utlämningsjournal med uppgifter om vem som hämtat garn, vilken datum och hur mycket. Varje notering för perioden 1852-1855 är noterade med vem och var och här är även utlämning av ull till syvantar upptagna. Men de finns också i en speciell utlämningsbok för syvantar, dock med frånvaro av noteringar för 1853. Dessa noteringar återfinns löpande i *Utlämningsbok ull walmar*. I *Utlämningsboken för syvantar* finner man endast noteringar om när utlämningen skett och vem som mottagit ullen och hur mycket, samt information om hur mycket den utlämnade balen vägde totalt. Här finns dock inga noteringar från 1853, se ovan. Vidare finns det också en bok för *Utlämning till ruttig walmar* (rutig vadmal). Orderboken till gårdfarihandlare och handlare runt Vätern börjar 1853 och går fram till 1855. Denna bok har upplägget av en orderbok där antecknas beställningar per köpare och datum, vad som beställts, färg, kvalitet, kontant eller kredit, rabatter o.s.v.

Undersökningsmaterialet även bestått av tidigare forskning som har gjorts av delar av den textila verksamheten som funnits på Mölneby.¹³ För övrigt har jag också undersökt husförhörlängder, kyrkoböcker och Kindshäradsrättsbok rörande boende i Östra Frölunda 1853.

¹² Mölneby arkiv.

¹³ Se Millqvist 1980, 1983 och Risenfors 2006.

Vidare har jag fått muntlig information från Annika och Per Lennström Mölneby Östra Frölunda samt deras söner. De har under mitt forskningsarbete stötta mig med ovärderliga kunskaper och redogörelser om verksamheten, släkten, gården och bygden. AH var familjen Lennströms släkting.¹⁴ Familjen Lennström driver idag Mölnebygård.

Vid användningen av intervjuer som komplement till en kvantitativ empiriskundersökning av ett historiskt källmaterial blir det naturligt att diskutera intervjuernas reabilitet. Det är också nödvändigt att ta upp ämnet eftersom intervjuerna utgör den kvalitativa delen av denna undersökning. I undersökningen har intervjuerna med AH:s släktingar på olika sätt konfirmerat de uppgifter som den kvantitativa undersökningen har funnit och på så sätt har de styrkt varandra. I de fall där informationen inte är konfirmerad framgår det i texten. Jan Trost diskuterar detta när han beskriver hur kongruensen i svaren av intervjufrågorna och det empiriska materialet mäter likheter och skillnader vilka på olika sätt tillför resultat i undersökningen.¹⁵

1.2.1 Avgränsningar

Det finns en mängd redovisningsböcker för textilverksamheten åren 1842-1880 bevarad, men vad jag har funnit så är de inte kompletta under så många år. På grund av mängden källmaterial har jag varit tvungen att begränsa mig till ett enda undersökningsår, 1853. Det året har jag funnit den mest fullständiga redovisningen av den textila verksamheten. För år 1853 finns ett slags inventering eller årsbokslut som är gjord året efter i mars månad. Den är liksom övriga källor svår att tyda då den blandar alla AH:s verksamheter till en plus och en minussida. På samma sätt gör AH i alla sina penningtransaktioner när han behandlar alla verksamheter (jordbruk, tegelbruk, textilverksamhet o.s.v.) som en vilket gör det svårt att separera specifika verksamheter under åren. Materialet har också varit förvarat i arkivet under lång tid och vissa delar kan ha blivit omsorterade och på så sätt undkommit mitt öga i denna undersökning. Gården har också varit utsatt för en

¹⁴ Anders Lennström Skönabäck Östra Frölunda.2010-06-18.

¹⁵ Trost Jan (2005) Kvalitativa intervjuer, s 111.

större brand och en del material har på så sätt försvunnit och en del har blivit oläsligt genom sot och höga temperaturer.

1.3 Teoretisk utgångspunkt.

Den teoretiska ram där uppsatsen lägger sin grund är baserad på ekonomihistorikern Franklin Mendels teori om den protoindustriella utvecklingen. Mendels teori grundar sig på hans undersökning som kring hemindustrin och den tidiga industrialiseringen i Flandern och i övriga Europa under 1600-1800-talen. Hans undersökning fokuserar delvis på den funktionella regionen och dess påverkan på protoindustrialiseringen. Teorin var enligt Mendel ett sätt att beskriva hur befolkningstillväxt, arbete, kapital, entreprenörskap, kommersialiseringen av jordbruket och marknaden lade grunden för industrialiseringen.¹⁶

Mendels teori består av fler kriterier som ska vara uppfyllda för att verksamheten ska kunna kallas för protoindustri.¹⁷

- Verksamheten har co-organiserats av urbana affärsmän.
- Den regionala landsbygdsindustrin inkluderar jordbruksbefolkningen i hantverksproduktionen för marknaden. Verksamheten är säsongsinriktad och ger ett inkomstkomplement och ibland ger den hela inkomsten för hushållet
- De protoindustriella varorna måste säljas på en anonym och avlägsen marknad.
- Protoindustrin förutsätter en överskottsproduktion av livsmedel i en annan närbelägen region.¹⁸

¹⁶ Mendels F, 1972, s 241-261.

¹⁷ aa 1972, s 241-261.

¹⁸ aa 1972, s 241-261.

De fyra kriterierna följs utav några hypoteser:

- Vinsterna från protoindustrin ackumuleras hos köpmännen, kommersiella jordbrukare och godsägare, dvs. protoindustrin leder till kapitalackumulation.
- Protoindustrin kräver och utvecklar specialistkunskaper om tillverkningsorganisation och handel, dvs. protoindustrin ger god utbildningsgrund för entreprenörer.¹⁹

Den engelska historikern Maxine Berg har riktat kritik mot Mendels teori om protoindustrialiseringen, som att den skulle vara ett lagbundet utvecklingsschema där den tidiga industrialiseringsprocessen blir allt för förenklad och att det istället var en utveckling som skedde i samexistens med olika verksamheter.²⁰ Pat Hudson engelsk historiker, beskriver hur man genom fallstudier kan fastställa att det bakom de nationella industrierna finns pengar från regionala ekonomier, vidare menar hon att det finns en viktig bindning i protoindustrialiseringen mellan landsbygden och städerna.²¹ Ekonomi historikerna Maths Isacson och Lars Magnusson skriver hur Mendels inte enbart förutsåg en blomstrande industrialisering i protoindustrins spår utan också en de-industrialisering i vissa bygder, men att Mendel ändå menar att protoindustrialiseringen hade en genomgripande betydelse för de bygder där den fanns.²² Historikern Christer Ahlberger beskriver i sin avhandling hur svagt Mendels teori fastställer de kriterier den vill framhålla, och han säger också att den svagaste punkten i teorin är att den inte förklarar olika orters industrialisering eller avindustrialisering till följd av protoindustrialiseringen.²³

¹⁹ Enligt Johansson PG, 2001 S 19ff. Gods, kvinnor och stickning. Tidig industriell verksamhet i Höks härad i södra Halland ca. 1750-1871.

²⁰ Maxine Berg 1983 s 13ff.

²¹ Pat Hudson 1983 From manor to mill: The west Riding in Transition, i Berg Hudson & Sonenscher (eds.) Manufacture in town and country before the factory. Cambridge.

²² Lars Magnusson & Maths Isacson, 1988:16.s 6.

²³ Ahlberger 1988, s 4ff.

Historikern Per Göran Johansson menar att den protoindustriellateorin är ett ”lyckosamt misslyckande”²⁴ och trots all kritik har ändå Mendels teori varit lyckosam på grund av den ”rika flora av forskning” den har skapat.²⁵

I min undersökning finner jag Mendels teori användbar på grund av dess kapacitet att tydliggöra de olika delarna av de komplexa protoindustriella verksamheterna.

1.4 Metod och arbetsgång

Undersökningen är enligt Anders Floren och Henrik Ågren av både kvalitativ och kvantitativ karaktär.²⁶ Den kvantitativa delen av metoden är den del där undersökningen av dagboksredovisningarna och orderböcker har bearbetats utifrån undersökningens frågeställningar.

I den kvantitativa undersökningen har böckernas innehåll registrerats i Excel och där sorterats utifrån olika kategorier såsom olika tillverkade textilier, kvaliteter, färger, olika hushåll, olika personer, kvinnor och män o.s.v. Därefter har sorteringen tolkats utifrån frågeställningar och syfte och på så sätt har de olika frågeställningarna fått sina kvantitativa svar, men med kvalitativa tolkningar.²⁷

I den kvalitativa delen av undersökningen har jag genomfört flera intervjuer med familjen Lennström m.fl. och granskat tidigare forskning kring Sjuhärad och den tidiga industrialiseringen i Sverige och delar av världen baserat på frågeställningarna i undersökningen. Den kvalitativa information som jag fått fram genom dessa undersökningar har sedan ställts mot undersökningens syfte och teori och därefter har undersökningens resultat vuxit fram.²⁸ De kvantitativa resultaten står som grund för reliabiliteten i undersökningen då de balanserar den kvalitativa informationen från intervjuerna och tidigare forskning.²⁹

²⁴ Johansson, 2001, s 25.

²⁵ a.a.

²⁶ Anders Florén och Henrik Ågren, Historiska undersökningar, Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt. S 49ff. 1998.

²⁷ Anders Florén och Henrik Ågren, 1998 s, 49ff.

²⁸ aa. 1998, s 49ff.

²⁹ aa, s 52f.

Undersökningen har genomförts på följande sätt. Först undersöktes de på Mölneby bevarade räkenskapshandlingar som rörde textilverksamheten. Därefter togs beslutet att avgränsa undersökningen till endast ett undersökningsår, 1853. Det totala räkenskapshandlingarna är mycket omfattande³⁰ men också mycket splittrat och innehållet är svårundersökt på grund av att dess innehåll till största delen är blandad redovisning över AH:s samtliga verksamheter som var mycket varierande vad avser branscher och år.³¹ Materialet undersöktes genom att allt som år 1853 var textilrelaterat skrevs in i ett dataprogram. Källmaterialet, kategoriserades, sorterades och genomlystes utefter undersökningens frågeställningar genom att varje post i räkenskapsböckerna omregistrerades. Vid genomlysningen framträdde förläggarens personal, produktion och försäljning. Se avsnittet om källor (1.2) för att se vilka räkenskapsböcker som finns med i undersökningen.

Tyvärr fann jag dåligt med underlag för råvaruinköp och kan därför endast redogöra för de poster som finns införda i t ex. Ullboken, där det finns nedskrivet *En bale grovull från Halmstad* el. *En bale finull från Göteborg*. Till detta finns också en leverantörsreskontra där det finns registrerat namn på leverantörer från Halmstad och Göteborg, samt att det i AH:s årsredovisning finns noteringar om skulder till bland annat Redhins handelshus i Göteborg och på så sätt har jag kunnat ringa in huvudleverantörer av ull. På detta sätt har hela materialet från 1853 genomarbetats och därefter har tankar om källmaterialets slutresultat återigen ställts mot syftet i undersökningen. Syftet, frågeställningarna, resultatet från den genomförda undersökningen och teorin om protoindustrialiseringen har därefter diskuterats i avdelningen för resultat och på praxisnivå i slutdiskussionen. I avdelningen för slutdiskussionen har det därefter dragits vissa slutsatser som naturligtvis inte kan ses som generella i en så liten undersökning, men förhoppningsvis kan de tillföra material och inspiration för vidare forskning kring den tidiga hantverksmässiga produktionen och till protoindustrins betydelse i skogsbygden. För att strukturera undersökningen har den indelats i verksamhetskategorier och ett sammanfattande avsnitt där AH:s verksamhet

³⁰ Mellan 1842-1880.

³¹ Se avsnittet i Resultat om AH.

beskrivs i korthet för att ge en helhetsbakgrund till undersökningens textila koncentration.

1.5 Tidigare forskning

I detta avsnitt ska jag presentera den tidigare och den nuvarande forskningen kring förläggarverksamhet och protoindustrin i Sjuhäradsbygden, delar av Sverige och Europa. Det har varit svårt att finna forskning som helt överensstämmer med den nu föreliggande, vilket gör att undersökningen kan ge en hel del ny information om protoindustrin och den tidiga textilproduktionen i skogsbygden.

1.5.1 Protoindustri, produktion, marknad och konsumtion

Hembygdsforskaren Björn Sterner var en av de tidiga regionala forskarna som beskrev Sjuhärad och dess utveckling till en industribygd av dignitet.³² Sterner beskriver hur fataknallarna³³ redan under 1500-talet bedrev hantverk och handel över landet men med Sjuhäradsbygden som bas. En av Sterners grundstenar är att det är den magra jordmånen som tvingar Sjuhäradsborna till att försörja sig med ett konglomerat av verksamheter vilket bekräftas av flera andra forskare.³⁴ Tidigt började gårdfarihandlarna att sälja vadmal och linne producerat i Sjuhäradsbygden på sina handelsresor.

Sterner beskriver också hur det statliga regelverket instiftat av bl.a. Gustav Vasa skapade reglering av handeln i landet. Dessa regler gav städernas borgare särskilda privilegier, de fick handla med köpmannavaror. Vid stadspörtarna tog man upp tull och om bönderna idkade handel med icke självproducerade varor var det otillåtet och straffades. De i Sjuhäradsbygden gamla traditionerna av handel och hantverk gjorde att de handlande arbetade för att de skulle få fortsätta med sin handel. Staden Borås grundades 1620 för att stävja landsbygdshandel men istället ökade konflikten mellan stadens borgare och allmogens handlare som ändå fortsatte med sin handel. Allmogen, gårdfarihandlarna i Kind fick istället utökade handelsprivilegier 1742. Där angavs det att de fick handla med köpmannavaror

³² Sterner Björn 1968, S 21 ff.

³³ Se bilaga 3, Begreppsförklaring.

³⁴ Sterner 1968, Ahlberger1988, Boqvist 1978.mfl.

utanför städerna, men de måste medföra så kallade gårdfarihandlarpass och passjournaler där de varor som skulle säljas var förtecknade.³⁵

Handelsprivilegierna för gårdfarihandeln avskaffas 1864 och då släpps landsbygdshandeln fri.³⁶ Sterner och hembygdsforskaren Folke Millqvist beskriver hur gårdfarihandlarna från början handlade med diverse varor så som träskålar, smide och glas.³⁷ Därefter övergick det till enbart försäljning av textilier och andra varor som var lättare att transportera.³⁸ Sterner lägger i sin forskning fram grunden och behovet för böndernas mångsyssleri med tillverkning och handel i Sjuhäradsbygden ur vilken protoindustrin sedan växer fram.

Hembygdsforskaren Folke Millqvist har i ett flertal årsskrifter, redogjort för hur den textila verksamheten utvecklats i Sjuhäradsbygden.³⁹ Han har beskrivit de olikheter, likheter och släktskap som finns mellan förläggarna i Mark och Kind.⁴⁰ I Millqvists artiklar framkommer det att förläggarna i Mark tidigt specialiserar sig på bomull och att det genom denna specialisering snabbt startar fabriker så som spinneriet i Rydal. Millqvist förklarar också hur det mellan förläggarna byggdes nätverk som hjälpte och strukturerade förläggarnas verksamhet både regionalt och nationellt.⁴¹ Nätverket sträckte sig även utanför Sveriges gränser och det var avgörande för verksamheten, speciellt då bomullen gör sitt intåg i förläggarnas produktion. Genom handelskontakterna bl.a. i Göteborg och i England spred och fördelades utgifterna över längre perioder och på fler risktagare, både Millqvist och historikern Pia Lundqvist understryker hur viktigt dessa kontakter och krediter var för förläggarna.⁴² Vidare har Millqvist i en artikel belyst ett antal av de gårdfarihandlare som var knutna till AH:s verksamhet däribland återfinns vi t ex.

³⁵ Sterner 1968, s.22.

³⁶ Lundqvist 2008 s 67 & Sterner 1964 s 22.

³⁷ Sterner s.19ff +s 29ff & Lundqvist 2008, s 25f + 81.

³⁸ Sterner 1964, s 41 & Lundqvist 2008 s 25.

³⁹ Millqvist 1980,1983,1986.

⁴⁰ Millqvist Folke, 1980, Vävnadsförläggarna i Sjuhäradsbygden..

⁴¹ Millqvist Folke, 1980 & 1983 Färgerier och Tryckerier i Borås, Ulricehamn och sjuhäradsbygden.

⁴² Millqvist, 1980 s 69ff och Lundqvist 2008 s 189ff.

Bengt J Amelin känd gårdfarihandlare och affärsman i Sjuhäradsbygden.⁴³ Millqvist forskning visar vilka ekonomiska nätverk som förläggare och gårdfarihandlare byggde och co-organisering är ett av kriterierna i protoindustrin som berör kontakten mellan rurala och urbana ekonomi och samhäll.

Därefter kan vi fortsätta med den forskning som gjorts av historikern Christer Ahlberger. Ahlberger har i sin avhandling *Vävarfolket* undersökt hur hemväverskorna i Mark bedrev och utvecklade sin verksamhet under den protoindustriella epoken, men också deras sociala och ekonomiska situation.⁴⁴ Ahlbergers undersökning sträcker sig mellan 1750-1850.⁴⁵ Ahlberger beskriver i sin avhandling hur förläggarverksamheten i Mark går från en enkel varuproduktion med samköpssystem till förlagsverksamhet för att på 1880-talet helt övergå i fabriksindustri. Han skildrar också hur viktig samköparnas verksamheter var för allmogen i Sjuhäradsbygden. Där samhandel gav allmogen ”fria marknader” vilket gynnade allmogens kommersiella frigörelse från städerna.⁴⁶ Han redogör för hur det i Mark var en naturlig övergång från den tidigare samhandel till förlagsverksamhet när priset sänktes på bomull i Amerika på 1820-talet och då den mekaniserade spånanden av bomull tog fart i England.⁴⁷ Ahlberger återger hur specialiseringen av vävningen inom förläggarverksamheten gjorde att den familj som medverkade i hemvävnaden krävde en mindre grundinvestering vid familjebildning än den familj som skulle ägna sig enbart åt jordbruk. Han menar att detta gynnade etableringen av torpare, småbrukarhushåll och proletariseringen i Mark.⁴⁸

Vävarfolket är som jag ser det en dokumentation över protoindustrialiseringen i Marks härad, avhandlingen styrker Mendels teori. I Marks härad går befolkningen från en kombination av jordbruksarbeten och arbete i förläggarverksamhet, till enbart förläggarverksamhet och senare till fabriksarbete. Förläggarna i Mark hade

⁴³ Millqvist 1980, s 74.

⁴⁴ Ett av de Sjuhäraderna i Västra Götaland.

⁴⁵ Se bilaga 1 Karta över Sjuhäradsbygden.

⁴⁶ Ahlberger 1988, s 17.

⁴⁷ aa, s 17.

på samma sätt som de i Kind goda kontakter med handelshuset i Göteborg. Varorna såldes sedan av gårdfarihandlare och grossister i de större städer som gränsar till Marks härad. Vinsten från förläggarverksamheten genererade kapital till de tidiga industrierna i Viskans dalgång men också till utvecklingen av jordbruken. I protoindustrin utvecklades också specialistkunskaper inom de textila verksamheterna både hos förläggarna och hos producenterna.⁴⁹

I sin undersökning av konsumtionsrevolutionen beskriver Ahlberger hur konsumenterna ur olika samhällsskikt skapar nya konsumtionsmönster under 1800-talet. Starkast framträder böndernas konsumtionsmönster där de genom att skapa sig en särställning med bibehållet självhushåll och användning av hemvävda material till klädedräkten.⁵⁰ Ahlberger menar att det låg en ”respekterad högfärd”⁵¹ i att använda den traditionella vadmalen i sin klädedräkt istället för de köpekläder som drängar och pigor använde. I detta anar man dock ett uns av avund då det i Ahlbergers undersökning framkommer att: ”de som är fattigast av oss och har mest ungar ska se bäst ut”.⁵² Däremot tycks den konservativa hållningen vad gäller konsumtion hos gruppen bönder under 1800-talets senare del givit dem en särställning både på det ekonomiska och politiska planet.⁵³ Vi kan också se hur denna konservatism återspeglas i den nationalromantiska epoken då den ”gamla” vitaliserade bondekulturen och klädedräkten revitaliseras av städernas borgare och landets högreståndspersoner vid sekelskiftet 1900. Arthur Hazelius som bl.a. skapade Nordiska museet och Skansen kan ses som en av dessa nationalromantikens förgrundsfigurer vilken arbetade för bevarandet av allmogekulturen i hela Norden.⁵⁴ Det nya konsumtionsmönstret som beskrivs av Ahlberger lägger grunden för skapandet av nya marknader vilka genererar ökad

⁴⁸ Ahlberger 1988, s 39.

⁴⁹ Ahlberger , 1996, S 17.

⁵⁰ Ahlberger 1988 s149ff.

⁵¹ Ahlberger 1996, s 58.

⁵² aa s152.

⁵³ aa s154.

⁵⁴ Centergran U 1996 s81ff.

produktion och nya möjligheter för protoindustrin att vidga sina marknader och sin produktion.

En annan forskare som har undersökt en av de protoindustriella verksamheterna i Sjuhäradsbygden är etnolog Agneta Boqvist. Med sin avhandling *Den dolda ekonomin*, undersöker hon hur en mångsysslarverksamhet som den i Bollebygds härad, påverkade hushållen mellan åren 1850-1950. Boqvist har i sin undersökning kartlagt det konglomerat av verksamheter som hushållen i Bollebygds härad sysselsatte sig med. De tillverkade möbler, laggkärl, slevar och vävde, men förutom detta var de verksamma inom jordbruk, skogsbruk, flottning, bastabinne och sillådetillverkning tillverkningar och verksamheter som var delar av den dolda ekonomin. Detta mångsyssleri med olika träprodukter som komplement till jordbruket som försörjning, sammanfaller med bilden av den mångfald av verksamheter som den nu föreliggande undersökningen också avser att undersöka.

Den textilverksamhet som Boqvist beskriver är bland annat vävning och senare övergång till stickning med stickmaskin. Hon berättar också om hur textilförläggarna underlättade för arbetaren genom att förse arbetarna med både material och maskiner och framför allt gav dem en fast inkomst vilket gjorde textilförläggaren till en maktfaktor i bygderna.⁵⁵ Boqvist beskriver hur huvudverksamheten i bygden var tillverkningen av möbeltillverkning, tillverkning av sillådor och annan träslöjd. Hemslöjdstillverkningen krävde en omfattande och specialiserad investering av kunskap och redskap för tillverkning och utrymme för de olika tillverkningarna. Därför tvingades de olika familjerna i Boqvists undersökning att bli specialiserade beroende på sina olika förutsättningar vad gäller ekonomi och utrymme. Boqvist skildrar hur de tre hushållen förändra sin verksamhet under hundra år och då framstår ett konglomerat av verksamheter mer eller mindre styrda av samhällsförändringar.⁵⁶

Boqvist återger hur det i Bollebygds härad först och främst var befintligheten av en marknad för de varor som producerades som var avgörande. Hon skildrar hur det

⁵⁵ Boqvist A, 1978. s 64ff.

⁵⁶ aa s 43 ff.

var jordbruksrevolutionen på andra orter som skapade behov av produkterna. Vidare säger hon att det var det svaga jordbruket och den dåligt uppodlade jorden i Bollebygds härad som tvingade fram ett mångsyssleri för att skapa familjen en annan inkomst än jordbrukets. Boqvist anser också att det är i områden där det finns storjordbruk som arbetskraften säsongsvist suggs upp i jordbrukets arbeten.⁵⁷ Vidare berättar hon hur det i traditionella protoindustriella områden ofta tidigare funnits en tradition av någon speciell hemslöjdsverksamhet som kunnat utvecklas till en passande protoindustriell verksamhet. I Bollebygds fall är denna produkt laggkärl⁵⁸ som enligt tradition tillverkats i häradet från 1600-talet. Boqvists undersökning understryker protoindustrin teorins behov av andra och främmande marknader och det svaga jordbrukets betydelse för mångsysslarverksamhetens utveckling.⁵⁹

Det har också forskats kring andra delar av protoindustrin så som gårdfarihandeln i Sjuhäradsbygden. Historikern Pia Lundqvist redogör i sin avhandling *Marknad på väg*, för förhållandena kring gårdfarihandlarnas marknad, men också hur gårdfarihandlarna organiserade, finansierade, och strukturerade sin verksamhet och hur det påverkade såväl familjer, släkter och hela samhället. Avhandlingens ansats utgör en del av protoindustrins kriterier. Bland annat den medvetna specialiseringen av gårdfarihandlarens textila varulager visar på mycket goda kunskaper om den rådande marknaden.⁶⁰

Lundqvist redogör för gårdfarihandlarnas medvetna agerande genom de lagar och handelsprivilegier som försatte dem i särställning gentemot den övriga handeln som bedrevs på landsbygden.⁶¹ Förläggarna lämnade ut varor till gårdfarihandlarna på kredit (på revers) och på samma sätt fick förläggarna krediter hos handelshus och hos exportörerna t ex. i England. Denna kreditverksamhet var i många fall en förutsättning för gårdfarihandlarens verksamhet och det krävde ett ömsesidigt

⁵⁷ Boqvist 1988, s 62.

⁵⁸ Se bilaga 3 Begreppsförklaring.

⁵⁹ Boqvist A, 1988 s 59.

⁶⁰ Se ovan Teori avsnittet.

⁶¹ Se bilaga 3. Begreppsförklaring

risktagande/förtroende vilket visade sig många gånger vara ödestiget i flera fall vilket Lundqvist källmaterial visar då hon använt sig av konkursakter som en av sina källor.⁶²

Gårdfarihandlarna fick genom sina handelsvandringar också en god bild av kundernas efterfrågan och kunde därmed anpassa sina varulager därefter.⁶³ Denna information kom även till förläggarna som i sin verksamhet skulle förse gårdfarihandlarna med varor. På så vis uppstår en kedja av information om marknaden som skapar goda kunskaper om och förutsättningar för framtida produktionsflöde och utveckling för vävnadsförläggarna i Sjuhäradsbygden.

Lundqvist är också en av de få forskare som redogör för det varulager som gårdfarihandlarna medförde på sina handelsresor men hon beskriver hur svårt det är att fastställa det egentliga varulagret då allt med största sannolikhet inte fördes upp i gårdfarihandlarpassen.⁶⁴ Varje gårdfarihandlare var dock tvungen att medföra ett pass som visade att han/hon hade rätt att sälja varor utanför städerna (speciella handelsprivilegier för Sjuhäradsborna se ovan.). Dessa pass utfärdades i Borås eller i Ulricehamn, men som Lundqvist beskriver förändrades antagligen varulagret efter resrutten, varor köptes till och förtullades alltså inte. Det bekräftas också av t ex. Sterner och Millqvist.⁶⁵

Lundqvist beskriver hur gårdfarihandlarna transporterade sina varor längs vägar som gjorde det möjligt att undvika tullar och kontroller.⁶⁶ Varulagret varierade enligt Lundqvist om gårdfarihandlaren sålde till landsbygden eller till städerna. Hon beskriver det som att gårdfarihandlarnas försäljning i städer bestod av traditionella ”Västgötavaror”⁶⁷ som kläde, vadmal, lärft och Västgötatäcken m.m. medan de på landsbygden sålde mer moderna köpevaror som mönstertryckta

⁶² aa.s 187ff

⁶³ Lundqvist 2008, s 244ff.

⁶⁴ aa s 37.

⁶⁵ Millqvist 1986 s 26ff & Sterner1968 s 31ff.

⁶⁶ Lundqvist 2008.s 37.

⁶⁷ Se bilaga 3, Begreppsförklaring

kattuner, moll, shirting, hel- och halvsiden, tunnare bomullstyger samt sjalar, huvuddukar och halsdukar.⁶⁸

Via gårdfarihandlarnas bokförda varulager finns ändå stora möjligheter att undersöka variationen i både produktionen i Sjuhäradsbygdens protoindustri och konsumtionens riktning och tidens marknadsförändringar.⁶⁹ I två dokumentationer beskriver Intendent Eva Goliger tidigare Textilmuseet och Borås Museum och framlidna antikvarien på Kulturen i Lund Märta Lindström genom Eva Hallström (Goliger) de bevarade tygprovsamlingarna vid museer i södra Sverige. Dessa tygprovsamlingar visar hur olika tiders mode förändrades över tid och ger på så sätt en god bild av modets växlingar mellan 1500-1900 talet. Det är intressant när jag i undersökningen analyserar vad som producerades och vad som såldes och ger en bild på praxisnivå av det som var modernt 1853.⁷⁰

Lundqvist har också i sin undersökning funnit att släktskapsförhållandena mellan gårdfarihandlarna och mellan förläggarna var mycket viktig. Dessa släktskapsband odlades och giftermål i rent spekulativa syften verkar ha varit mycket vanligt, för att på så sätt knyta nya kontakter eller förstärka och skydda handelskontakterna på olika sätt.⁷¹ De spekulativa giftermålsvanorna verkar ha varit vanligt då de bekräftas av flera forskare då det gäller förläggarna i Sjuhäradsbygden.⁷²

I den protoindustriella forskningen är det lätt att enbart fokusera på det rurala områdets verksamheter vilket den engelska historikern Maxine Berg diskuterar när hon framhåller att också den urbana ekonomin spelar en viktig roll i de rurala verksamheterna. Berg menar att protoindustrialiseringsforskningen skulle ha fört samman det kommersiella och det industriella liksom det urbana med det rurala istället för att ytterligare dela upp dem i olika forskningsobjekt.⁷³ Hon skildrar hur industrin i Europa växer fram på landsbygden eller i regioner med småstäder och

⁶⁸ Lundqvist 2008, s 324.

⁶⁹ aa. s.220ff.

⁷⁰ Goliger Eva, 1984 & Lindström Märta och Eva Hallström (Goliger) 2004.

⁷¹ Lundqvist 2008 s 124ff.

⁷² Millqvist 1980, Sterner 1968, Ahlberger 1988., Lundqvist 2008.

⁷³ Berg 1991, s 6

markerar att det inte är så enkelt att förklara industrialiseringen som att bevisa samexistens mellan städer och tidig industri. Vidare skriver hon hur viktigt det är i kommande forskning fokusera på sambanden mellan de olika faktorerna i teorin om protoindustrialiseringen istället för att se den som en uppdelare av olikheter eller likformigheter i en komplex process.⁷⁴

Berg skriver hur tillverkningen utfördes i allmogehemmen i koexistens med jordbruksarbete som huvudsysselsättning, men att arbete organiserades av en handlare i en närbelägen stad.⁷⁵ Hon menar att det knöt allmogen till landet, och att relationen mellan allmogens ekonomi och handlarens kapital var en av grundstenarna i den protoindustriella teorin.⁷⁶ Detta var ändå ett positivt scenario enligt Berg då hon påpekar att det var en fördel för allmogen att både ha tillgång till det jorden gav samtidigt som man genom hemindustrin genererade kontanta medel.⁷⁷

Historikern Maths Isacson berättar i en artikel hur Mendels teori om olika regioner påverkar synen på protoindustrialiseringen i forskningen.⁷⁸ I Mendels egen undersökning var det fokus på den funktionella regionen, där transportsystemets utbyggnad var avgörande av storleken på verksamhetsregionen. Isacson diskuterar också hur viktigt det är att se sambanden mellan de olika regionbegreppen och att inte låsa sig för en speciell, och menar att det inte är möjligt att låsa sig vid en modell. Han skriver att det också är viktigt att det ”finns en interaktion mellan tätort, landsbygd och transportsystem”.⁷⁹ Isacson beskriver hur det i vissa regioner var tätorterna och deras köpmän som var aktörer, men att det i andra regioner var producenterna själva som organiserade verksamheten.⁸⁰ Han tar upp frågan om

⁷⁴ Berg 1991, s 4ff.

⁷⁵ Berg M, Hudson, Pat och Sonenscher, Michael, 1983, s 17.

⁷⁶ aa.s 17.

⁷⁷ aa, s 17ff.

⁷⁸ Isacson Mats 1988:16 s 15ff

⁷⁹ Isacson Maths, 1988:16.s 15.

⁸⁰ aa, s 16.

industrialisering och beskriver de viktiga komponenterna fabriken, lönearbete och urbanisering, men menar att industrialiseringen är ett uttryck för en specialisering av verksamheten som sedan övergick i en större produktionsenhet än vid hemindustrin. Därmed skiljs också produktionsekonomin från hushållsekonomin och därmed är protoindustrins ansats som inkomstkomplement eller enda inkomst uppfylld.⁸¹

Historikern Inger Jonsson framställer i sin avhandling hur linproduktionen och handeln i Hälsingland fungerade på 1800-talet. I undersökningen beskriver hon hur det i Hälsingland var tradition med allmogens egen handel med lin och linneprodukter. Jonsson skriver att linhandeln var omgärdad av en mängd restriktioner och myndigheterna önskade som i sjuhärad att allmogen överlät handeln till köpmännen i städerna. Men i de flesta fall menar Jonsson att allmogen själva sålde sina linneprodukter på marknader söderut för att få de bästa priserna.⁸² Vidare beskriver hon hur det i Hälsingland inte alltid utvecklades ett förlagssystem utan var vanligare med ett köpsystem där producenterna har kontrollen över råvaruinköp, produktion och försäljning. Jonsson redogör för hur det var till fördel för producenterna att ha kontroll över hela produktionen, men att de ändå kunde komma i beroenderelationer genom t.ex. skuldsättning vilket var vanligt inom förlagssystemet.⁸³ Köpsystemet kan enligt mig ses som en sorts samhandel där några tog med produkterna till marknader för att få bättre priser. Jonsson bekräftar teorin om protoindustrialiseringen genom försäljningen av varor på en främmande och avlägsen marknad, samt tanken bakom köpsystemet som grundar sig i protoindustriteorin om kapitalackumulation och hos vem kapitalet ackumuleras.⁸⁴

1.6 Bakgrund textila tekniker

I detta avsnitt kommer de textila teknikernas bakgrund att förklaras genom tidigare forskning i ämnet.

⁸¹ Isacson Maths, 1988:16, s 16.

⁸² Jonsson Inger, 1994. S 47ff.

⁸³ aa s 45ff.

⁸⁴ Se teori avsnittet.

1.6.1. Färgning och tygtryck på ylle

Färgning omfattas vid denna tid fortfarande av ett omfattande regelverk som reglerar vem som får färga ylle, silke och linne. Redan 1573 återfinns vi en yrkesmässig färgning i Stockholm. Enligt forskaren Sven Kjellberg var de tidigaste färgarna, Vantmakare som färgade både sina egna och andras och ylleprodukter.⁸⁵ Från 1756 skapas ett reglemente där ingen som inte hade äganderätt till ett tidigare anlagt färgeri i Stockholm skulle kunna driva ett nytt färgeri. Härigenom önskade man säkerställa kvalitén på det som färgade och samtidigt kunna bibehålla statusen för färgarskrået. På orter ute i landet där färgerier saknades kunde fabrikören få tillstånd att färga men man måste ”anlita en i färgerivetenskapen utlärd person”.⁸⁶ Trots dessa regelverk verkar det som om Sjuhäradsförläggarna återigen levde sitt eget liv och utförde sin verksamhet utan att ta hänsyn till regler eller överheten. Millqvist beskriver hur det under lång tid både färgats och stampats ute i förläggargårdarna i Sjuhärad och de egna hemmen.⁸⁷ Färgerierna var i stort behov av vatten för sköljning av garner och tyger och därför förlades de ofta till kvarnar eller sågar.⁸⁸ De olika ylletyger som producerades på färgades i en mängd olika kulörer och trycktes också med vackra och moderna mönster till väst- och livstuckstyck samt till kjoltyg. De tryckta tygerna är fortfarande mycket omtyckta till livstucken, västar och kjolar att använda till folk- och bygdedräkts sömnad.⁸⁹ Det visar att produktionen var specialiserad och att AH styrde sin verksamhet genom att specialisera sina vävare på olika kvaliteter för att säkra produktionen av högkvalitativa produkter. På samma sätt beskriver både Ahlberger och Boqvist att hemarbetarna i respektive häraden specialiserar sig på olika produkter i sina respektive verksamheter.⁹⁰

⁸⁵ Kjellberg S Ull och Ylle 1943.s 111.

⁸⁶ aa s 434.

⁸⁷ Millqvist 1983 s 32.

⁸⁸ aa s 133

⁸⁹ Toarpsdräkten i Sjuhärad har ett rött livstucke och en grönkjol i tryckt kläde båda med svart tryck och en väst i röttkläde med svartryck från Dädesjösocken i Kronoberg .

⁹⁰ Ahlberger, 1988 s 19 & Boqvist 1978 s 67.

1.6.2. Vadmal, kläde, boj och dess tillverkning

Under AH:s verksamhet som textilförläggare bestod produktionen till största delen av tillverkning av vadmal, kläde och boj. Dessa tyger är alla tillverkade av 100 % ull. Vadmalen är därefter hårt stampad och det är sedan 1300-talet känt som bönder tyg.⁹¹ Vadmal, kläde och boj var tyger som traditionellt har använts till kläder under alla tider ända till bomullen får sitt inträde i klädedräkten på 1820-talet.⁹² Den vadmal och det kläde som producerades i Kind var vida känt över landet och ansågs vara av mycket god kvalitet. Vadmalen gav under 1800-talet bönderna sin egen speciella klädedräkt, som senare kom att skapa nationalromantikens folk- och bygdedräkter.⁹³ Kjellberg beskriver hur det i samtliga allmogehem sedan lång tid tillverkats vadmal som stampats för fot i en tunna för att på så sätt valka tyget till ett kraftigt slitstarkt och vattenavstötande tyg.⁹⁴ I många vattendrag anlades mindre eller större vadmalstampar ofta i samband med kvarnar eller såg vilka också var beroende av vattenkraften. Millqvist beskriver hur det i Kind var vanligt med uppdämningar av vattendrag (bl.a. Ätran).⁹⁵

1.6.3. Syvantar

Syvantar eller nålbindning en mer vedertagen benämning är en uråldrig teknik som förekommit i hela Skandinavien, men som på senare tid har fallit i glömska.⁹⁶ Nålbindning går till så att man binder med en nål, man syr med en grovnål och en grov ulltråd. Resultatet blir en sömnad av öglor som sedan vilka fildas ihop vid användning. Tekniken är numera ovanlig söder om Väneren men har bevarats i tradition i södra Sjuhäradsbygden tack vare förläggarverksamheten.⁹⁷ Under 1900-talet har man i södra Kind genomfört ett flertal kurser för att bevara tradition och teknik.

⁹¹ Kjellberg. 1943 s.35ff

⁹² Ahlberger 1988.

⁹³ Ahlberger 1988 s 16, Centergran 1996 s 45ff & Kjellberg 1943 s 35ff.

⁹⁴ Kjellberg, 1943. S 35.

⁹⁵ Millqvist 1983, s 133.

⁹⁶ Brodén M 1973 s 9, & Nylén Anna Maja 1978 s 97.

⁹⁷ Se bilaga 5 Nålbindningens utbredning..

2 Undersökning

I följande kapitel kommer undersökningens resultat att presenteras. I ett inledande avsnitt kommer en bakgrunds beskrivning av Anders Hansson och hans verksamhet att presenteras. Därefter följer undersökningen av textilverksamheten.

2.1 Anders Hansson en kort beskrivning

AH föddes 1822 i byn Hid i Östra Frölunda. Han var en av tre söner till Gästgivaren och samhandlaren Hans Persson.⁹⁸ I Hid möttes resvägar från Göteborg, Svenljunga och Falkenberg. Gårdarna turades om att hålla gästgiveri och på så sätt tjänade alla i byn på dess fördelaktiga geografiska placering. Hans Persson hade under denna tid gästgiveri, förläggarverksamhet inom vävning och organiserade samhandel med släkt och grannar för vidare transport till marknaden t ex. Göteborg. Hans Persson dör tidigt (1833) och hans änka gifter då om sig med Johannes Petterson, som för traditionen med gästgiveri, förläggarverksamhet och samhandel vidare. AH börjar redan på 1840 talet köpa upp jord- och skogsfastigheter i trakten.⁹⁹ I trakten har hushållen under denna tid en sammansatt verksamhet bestående av jord- och skogsbruk i kombination med t ex. vävning och annat hantverk till försäljning genom förläggaren eller samhandlaren i byn. I området finns det under denna tid ett flertal vävnadsförläggare inom vadmal och kläde.

Hansson gifter sig 1847 med Elisabeth dotter till framlidne Anders Larsson på Mölneby Västergården (30 tunnland stort) och de bosatte sig på Mölneby och paret fick fyra barn.¹⁰⁰ Gårdens produktion är 1853 inriktad på traditionell mjölk och djurproduktion och textilförläggarverksamhet.

På Mölneby vidareutvecklade AH sin verksamhet som textilförläggare. Gården blev under hans förvaltning en affärsdrivande verksamhet såväl inom jord- och skogsbruk som textilverksamhet. På 1860 - talet byggdes det en ny mangårdsbyggnad på Mölneby efter ritningar från förläggargårdarna i Mark, även

⁹⁸ SE/GLA/13686 Östra Frölunda C:1, 1728-1830, s 215,225 & 237.

⁹⁹ Intervju med Anders Lennström 2010-06-18.

¹⁰⁰ SE/GLA/ Östra Frölunda 1852-1861, AI:6,s 49.

bröderna PJ Hansson på Lillegården i Östra Frölunda och Hans Carl Hansson Ledet Hid byggde nya mangårdsbyggnader på sina gårdar i förläggarstil om än något mindre än Mölneby corps-de-logi.¹⁰¹

AH samarbetade under hela sin verksamhetstid med PJ och med sin styvfader Johannes Pettersson inom textilverksamheten. AH och PJ drev under lång tid förläggarverksamhet med underförläggare inom syvantar,¹⁰² färgeri, vävning, textiltrycker och vadmalsstamp. Under de senare åren av verksamheten tar PJ över den textila sidan av verksamheten och AH koncentrerar sig på jord- och framför allt på skogsbruk.¹⁰³

AH var en affärsman och han var ivrig att utveckla Östra Frölunda genom att han tillsammans med de övriga förläggarna i trakten ivrade för att den nya järnvägen (1858) skulle dragas igenom samhället på väg mot kusten. Ur logistik synpunkt var denna tanke helt riktig då det under hela AH:s verksamhetsperiod var svårt och tog lång tid att transporter till och från Östra Frölunda. Alla transporter till och från AH:s verksamheter fick fraktas med hästskjuts mellan olika gästgivargårdar och skjutshåll. Tyvärr drogs järnvägen istället från Limmared till Axelfors och över Holsjunga på sin väg mot kusten och Falkenberg.¹⁰⁴

Efter att AH på 1880-talet överlåter den textila delen av verksamhet till sin broder PJ satsar AH på skogsnäring och jordbruk. Under hela AH:s tid på Mölneby köper han skogs och jordbruksfastigheter längs Ärtan mot Falkenberg och havet. AH kom slutligen att äga all mark utmed Ärtan från Östra Frölunda till Falkenberg. Då omfattades samtligt markinnehav till 22 000 tunnland. Han investerar också i ett sågverk i Falkenberg vid Ärtan. AH hade med sina erfarenheter av förläggarverksamhet kunskaper om transporter och logistik. Och med gårdfarihandlare och andra affärskontakter i Norrland kom han i kontakt med storskogsägare och flottning av virke. Man hade även tidigare flottat timmer i Ärtan men enbart till husbehovs sågning, men nu började man en mer omfattande

¹⁰¹ Intervju med Annika & Per Lennström Mölneby Östra Frölunda 2010-06-18.

¹⁰² Se Risenfors 2006.

¹⁰³ Intervju med Annika & per Lennström 2010-06-18.

¹⁰⁴ Jernlid A & Herngren I 1994 s 54ff.

avverkning av skog som flottades till sågen vid Falkenberg. Tyvärr blir det dåliga tider (1874) med missväxt i flera år och därför finns ingen avsättning för allt virke på sågen och en konkurs är nära. Annonsering på hela AH:s tillgångar sammanställs 1874-12-06 och ligger klar för annonsering då det från Europa inkommer en order på virke och det färdigsågade virket säljs. Konkursen avvärdades och verksamheten med skog och jordbruk bolagiserades 1880.¹⁰⁵

AH lider under hela sitt liv av dåligt hjärta och han reser flertalet gånger till Tyskland för att kurera sig. Den resan gör han också i maj 1885 men den resan ska bli hans sista och han avlider i tyska Marienbad 1885-06-10. Hans grav finns på Östra Frölunda kyrkogård.¹⁰⁶

2.2. Textilverksamheten 1853

Verksamheten var under 1853 till största delen inriktad på tillverkning av vadmal, kläde och boj. Avsnittet har delats in efter de olika produktionerna och produktionsstegen i tillverkningsordning. I några av avsnitten har det varit svårt att finna tidigare studier av samma typ som den nu föreliggande.

2.2.1. Spinneri

Ullen till produktionen kom från råvaruleverantörer i Göteborg, Halmstad eller regionala leverantörer. Redovisningsböckerna visar att AH köpte in ull från leverantörer runt om i bygden, men produktionen var för stor och det krävdes större leveranser vilket gjorde att externa råvaruleverantörer knöts till verksamheten. En av leverantörerna var Redhins handelshus i Göteborg. Redhins var AH:s huvudleverantör av ull och senare bomull. År 1853 skötte fortfarande regionala hushåll spånaden av ull till förläggarverksamheten. I verksamhetens dagböcker redovisas utlämning av ull för kardning och spånad av *varp* eller *wäft* och i några fall lämnas ull både till varp och till *wäft*.¹⁰⁷ Tyvärr går det inte i materialet att utläsa vilka kvaliteter eller garner som de respektive hushållen har spunnit. Det

¹⁰⁵ Intervju med Anders Lennström 2010-06-18.

¹⁰⁶ SE/GLA/11160, Kindshäradsrätt 1884-1885, FIIa:68. S 771-778.

¹⁰⁷ Vid en utlämning var det t.ex. 22 hushåll som fick ull utlämnat och balen vägde 21 lispund och 4 skålpund (182,75 kg). Under 1853 lämnades det ut 16 balar ull till spånad hos producenterna. Den totala ullmängden utlämnad till spånad skulle då vara 2924 kilogram. Varje hushåll kardade och spann ca 11ispund (8,5 kg) ull som sedan lämnades tillbaka till förläggaren..

framkommer i källorna att det är vissa hushåll som enbart deltar i denna verksamhet och det kan eventuellt vara för att investeringen av en vävstol var för stor. Boqvist skildrar hur de undersökta hushållen i Bollebygds härad inrättar specialisering på olika verksamheter på grund av ekonomiska förutsättningar.¹⁰⁸ Verksamheten med kardning och spånad utfördes under perioden januari till april 1853.¹⁰⁹ Det är också en period på året när jordbruksarbete och övriga biinkomster som bär- och svampplockning inte tar upp någon tid, utan dagens arbete kan fokuseras till spånaden för småbrukare och andra. Detta bekräftas av Berg med flera när hon beskriver hur protoindustrins verksamheter styrdes av det agrara årets växlingar.¹¹⁰

2.2.2. Färgning

I verksamheten 1853 finns det ett yllefärgeri. Redan på 1840-talet hade bröderna och deras styvfar ett färgeri i Hid. Denna verksamhet fortsatte sedan på Lillegården hos PJ och hos AH på Mölneby. Via samarbete med färgaren Ekengren & Hedlund i Borås fick man den färgerikunnigt utbildad person som reglementet om färgning föreskrev för att man skulle få bedriva färgeri utanför städerna.¹¹¹

Den färgade vadmalen och klädet var en mycket efterfrågad vara av gårdfarihandlarnas kunder. Mer än 75 % av AH:s försäljning är färgad ylle, det visar att det är det färgade yllet som säljer bäst. Vilket kan tyda på att det är till högtidskläder allmogen och lantbygdsbefolkningen köper tyger och till vardagskläder använde man hemvävda tyger.¹¹² Det motsägs till en viss del av Ahlberger som menar att bönderna skapar sin egen högtidsklädsel och sitt kännemärke som grupp av de hemvävda vadmalstyger.¹¹³ I undersökningen visar det sig dock att försäljningen av färgade och tryckta tyger går lika bra i städerna

¹⁰⁸ Boqvist 1978, s 61.

¹⁰⁹ Nylén 1978 109ff

¹¹⁰ Berg 1983 s 17, Lundqvist 2008 s 250, Ahlberger 1988 s19.

¹¹¹ Kjellberg, 1943 s 434.

¹¹² Centergran 1996 s75 mfl..

¹¹³ Ahlberger 1996 s149..

som på landet vilket bekräftas av Lundqvist när hon beskriver skillnaderna i varulagret för gårdfarihandlarna i städerna och på landsbygden.¹¹⁴

2.2.3. Vävning

I förläggarverksamheten var man specialiserad på tillverkning av vävda ylletyger av olika kvaliteter. Det som vävdes var vadmal, kläde, boy, foderlärf, lärf, täcken, Hebergstücken och klutar.¹¹⁵ Det var en specialiserad tillverkning eftersom det i AH:s redovisning framkommer att det är olika hushåll som väver olika produkter.

Till vävningen krävs en vävstol, vilket var ett nödvändig och ofta förekommande redskap i allmogehem. I undersökning framkommer det dock inte om AH:s producenter alltid hade egen vävstol eller om de kunde införskaffa en genom AH. I Ahlbergers undersökning beskriver han att införskaffandet av en vävstol värderades till en femtedel av vad en häst kostade.¹¹⁶ Detta gynnade naturligtvis torpare och småbrukare vilka kunde skaffa en externinkomst till en rimlig investeringskostnad och också arbeta med tillverkningen på eget bestämda tider. I undersökningen framkommer det att det till största delen är småbrukare och torpare som finns med i vävnadstillverkningen. Av de 165 hushållen som totalt deltar i verksamheten är det flest torp och backstugor, men det finns också några gårdar som är aktiva producenter i verksamheten.¹¹⁷ I undersökningen finner man också att det är några boende på sockenstugan som deltar med spånad och med sömnad av syvantar. De bör sannolikt få sin enda eller största inkomst från verksamheten.

I vävnadsproduktionen finns information om flera underförläggare vilka bodde utanför Sjuhäradsbygden bl.a. i Gunnarp Falkenbergs kommun. Dessa underförläggare verkade som en filial för AH och vidgade hans produktionsområde, kortade transportvägen och vidgade även varusortiment med bl.a. Hebergstücken. Underförläggaren skötte sitt område som förläggaren själv skulle ha gjort, men var redovisningsskyldig till förläggaren.

¹¹⁴ Lundqvist 2008 s 230ff.

¹¹⁵ Se bilaga 3, Begreppsförklaring

¹¹⁶ Ahlberger, 1988, s 39.

¹¹⁷ SE/GLA/13686 Husförhörslängd AI:6 Östra Frölunda 1852-1861

I produktionen med vävningen ingick det att hämta garn från förläggaren och att sedan varpa garnet till en varp som därefter dras på vävstolen, sedan solvning och skedning.¹¹⁸ Vävningen var en arbetsintensiv syssla som krävde många timmars arbete och specialkunnande. I de flesta hushåll vid mitten av 1800-talet fanns fortfarande kunnande om textiltillverkning och det är en av de naturliga förkunskaperna som banade väg för protoindustrins olika inriktning i olika regioner, vilket bekräftas av Jonsson i hennes studie av linhanteringen i Hälsingland.¹¹⁹ Isacson beskriver också i sin artikel hur det i olika regioner sker en specialisering utifrån den traditionella saluslöjden.¹²⁰ Vidare beskriver han liksom Berg och Boqvist hur det är förekomsten av storjordbrukare som kontrollerade torpare och daglönare så att saluslöjdandet aldrig riktigt kunde få fart.¹²¹ I AH:s verksamhet finner man dessa drag men också en tradition i bygden med samhandlare vilka köpte in och sålde vidare hemslöjd, skogs- och jordbruksprodukter.

I verksamheten var enligt det undersökta materialet 55 olika hushåll delaktiga i vävningen. Vävningen av de olika kvaliteterna fördelades på olika producenter och man kan i materialet följa hur de fördelas. Tillverkningen av vadmal koncentrerades till perioden mars till maj vilket var praktiskt med tanke på jordbruksarbetet. Arbetet med varpning och pådragning av väven krävde fler än en persons arbete och därefter kunde själva vävningen påbörjas. Det gjorde att männen därefter frigjordes och därefter kunde ägna sig åt vårbruket på den egna gården, torpet eller dagsverke på t ex. Mölneby gård.¹²² Återigen knyts AH:s verksamhet till den protoindustriella teorins kriterie om säsonganpassning av arbetet.¹²³ Detta bekräftas också av Berg och Boqvist då de beskriver hur tillverkningen utfördes i allmogehemmen i koexistens med jordbruksarbete som huvudsysselsättning, men att arbete organiserades av en förläggare. Båda beskriver

¹¹⁸ Se Bilaga 3, Begreppsbilagan.

¹¹⁹ Jonsson, 1994, s 14ff.

¹²⁰ Isacson Maths 1988:16.s 9ff.

¹²¹ Berg 1991 s22, Boqvist 1988:16 s67 och Isacson 1988:16 s 5ff.

¹²² SE/GLA/13686 Husförhörslängd AI:6 Östra Frölunda 1852-1861

¹²³ Se teori avsnittet.

också hur det är en positiv organisation för båda parter då det skapar en viss ekonomisk säkerhet för båda. Producenterna i förläggarverksamheten hos AH kunde både arbeta med sina egna sysslor och dryga ut sin kassa med kontanter från förläggarverksamheten.

2.2.4. Vadmalsstamp

Under förläggarverksamhetens glansdagar hade AH två stora stampar om åtta stötar vardera i Ätran. Vadmalsstampen var ett av de redskap som användes för att förstärka ylletygerna så att de blev slitstarka och stod emot väta. AH:s vadmalsstamp stampade tyger åt både den egna verksamheten men också åt andra. Kontinuerligt finner man sju kunder som får sitt ylletyg stampat och sköljt. För 1853 finner man 86 tillfällen då det har stampats ylle åt andra och verksamheten försiggick året runt.

Vadmalen från Kind var vida känt som ett bra tyg och försäljningen var under hela året god. En bidragande orsak till att produkten vadmal stod sig så väl i konkurrensen kan ha varit den förändring i konsumtionsmönster som framträder hos böndernas där de genom att skapa sig en särställning med bibehållet självhushåll och användning av hemvävda material till klädedräkten.¹²⁴ Det motsägs dock av Lundqvist undersökning där hon konstaterar att det är till stadsbefolkningen som försäljningen av de traditionella ”Wästgötavarorna” är gångbara. Ahlberger menar att det låg en ”respekterad högfärd” i att använda den traditionella vadmalen i sin klädedräkt istället för de köpekläder som drängar och pigor använde. Det kan tala för att bönderna ändå köpte vadmal för att få olika färger och försäljningen runt Vänern visar att den gröna och den grå vadmalen var en storsäljare till gårdfarihandlaren från både städer och på landsbygden.

2.2.5. Textiltryckeri

Tidigt insåg AH fördelen med att ytterligare förädla produkterna före vidareförsäljning och han anlätade ett tryckeri i Svenljunga för att trycka på boj. Produkten ”tröckt boy” blev snabbt en storsäljare och 1852 inköptes ett textilhandtryckeri där de kunde fortsätta att förädla produkterna men i egen regi.

¹²⁴ Ahlberger 1988 s149ff.

Bevarat från verksamheten finns ett antal handtrycksblock som användes vid handtryckningen. Det finns 37 stycken tryckblock och många är utskurna förhand av en lokal träsnidare Johannes Andersson i Ölsbo.¹²⁵

Det äldsta tryckblocksmönstret är dock försett med småspikar som är satta i mönster vilka ger avtryck. Mönstret kallas idag för ”Hid”.¹²⁶ Handtryckblocken bevaras i Mölnebys arkiv och på Borås Museum. Mönstren på handtryckblocken är för tiden mycket moderna, vilket tyder på att mönstren kopierats från mönsterböcker.¹²⁷ Mönstren stämmer också med andra samtida handtryckblock vilka också bevaras på Borås Museum. I de bevarade handlingarna från tryckeriet återfinns man bl.a. ett recept på svart tryck på ylle och ett recept på en brun textilfärg.

Fru Rut Jung, ett av AH:s barnbarn har dokumenterat flera krönikor om sin farfar och hans verksamhet. I en av dessa beskriver hon hur det gick till att trycka i AH:s ”klädesfabrik”.

”Plattorna fästes på fyrkantiga block med ett grepp ovanpå. Sedan fick en liten pojke flytta mönsterklossarna vart efter på walmarn och slå på dem med en rejäl klubba”.¹²⁸

Arbetet på textiltryckeriet var mycket arbetsintensivt som allt arbete i en mer hantverksmässig produktion, men denna förädling av walmar och boy gav utdelning vid försäljning och man kan i orderboken till gårdfarihandlare och återförsäljare notera försäljning av ”trôcktboy” vid många försäljningstillfällen.

I de bevarade folkdräkterna och revitaliserade dräkterna finns flertalet tryckta kläden eller boy som används till livstycken, västar och kjolar. Att AH satsar på att förädla sina ylletyger tyder på ett sinne för utveckling och marknadsanpassning av

¹²⁵ Intervju Annika Lennström 2010-06-18.

¹²⁶ Det var ett av de mönster som på 1970-talet återskapades som tryck på bomull av Ekelund & Esspe i samarbete med Textilmuseet i Borås, inalles trycktes det då de tre mönstren Hid, Mölneby och Lillegården. Vidare har man gjort ytterligare två nytryck, Lillån Almedals och Old Sweden Borås Wäfveri.

¹²⁷ Eva Goliger 1984, Tygprovssamlingar, Register över källmaterial i arkiv och museer, Göteborgs och Bohuslän – Älvsborgslän, Tekomuseet & Norma Bokförlag AB, Borås.

varulagret. AH förstod genom sin kontakt med gårdfarihandlare, köpmän och handelshus i större städer behovet av ett marknadsanpassat varulager. Det märks i orderboken 1853 att det är ungefär 80 % av alla försäljningar som även innefattar ”tröktboj” i olika kulörer och då avser jag försäljning till både landet och städer.

2.2.6. Syvantar

Förläggarverksamheten med syvantar¹²⁹ skiljer sig från den övriga produktionen där tillverkningen är en specialiserad del av produktionen. I produktionen med syvantar lämnar förläggaren ut okardad ull till arbetarna och de både kardar och spinner ullen före sömnaden av vantarna. Denna verksamhet är organiserad på samma sätt som den verksamhet med syvantar som bedrevs av AH:s bror PJ i Mårdaklev genom underförläggaren Petter i Risgården.¹³⁰

Familjerna hämtade ullen, kardade och spann ullen till en löst självtvinnad tråd, av vilken de sedan sydde vantar. Nålbinding är mycket arbetskrävande men för en mer utförlig beskrivning av tekniken se Brodén.¹³¹ Både män, kvinnor och barn deltog enligt uppgift i produktionen.¹³² Sömnaden av ett par vantar kunde enligt en muntlig information ta ”en kafferast”¹³³ Denna skröna torde inte vara helt osann, för en tränad vantsömmare, men enligt samma källa tar det ungefär en ½ dag att sy ett par vantar och då avses endast sömnaden.¹³⁴ För vantsömmarna skulle hela tillverkningsprocessen genomföras och i vissa hushåll sydde man upp till 981 par syvantar per år vilket gör en produktionshastighet på fler än ett par per dag.¹³⁵

Tyvärr kan jag i de från AH:s verksamhets bevarade källor inte se hur mycket familjerna tjänade eller hur mycket de sydde per familj, men i orderboken finns försäljning på 3483 par vantar för år 1853. Denna siffra överstiger den produktion

¹²⁸ Ur Rut Jungs dokumentation över släkten på Mölneby.

¹²⁹ Se bilaga 3, Begreppsförklaring

¹³⁰ Risensfors 2006.

¹³¹ Brodén 1973.

¹³² Risensfors 2006.

¹³³ aa..

¹³⁴ aa.

¹³⁵ aa.

som AH:s syvanttillverkning producerar, vilket tyder på att AH måste köpa in fler vantar till sin försäljning till gårdfarihandlare och leverantörerna i Halmstad och Göteborg. AH:s bror PJ hade under hela tiden en parallell verksamhet som sysslade med ungefär samma verksamheter som AH.¹³⁶ I AH:s verksamhet med syvantar ingår 1853 ca 51 hushåll och de verkar tills största delen ha arbeta med syvantproduktionen under augusti och september månad. Det kan ha sin förklaring i att vantsömnaden inte var lika platsbunden som vävning utan kunde utföras var och när som helst som tillfälle till arbetet med vantarna gavs och att produkten var en säljande vara på hösten och vintern. I verksamheten med syvantarna framträder den visionära förmågan som AH innehar när det gäller att se nya nischer i försäljningen och att skapa nya affärer. Även Boqvist talar om hur Bollebygdsborna nischade sig med leveranser av färdiga sillådor till Göteborg då sill fisket ökade på Västkusten.¹³⁷

I Sjuhäradsbygden var tekniken med nålbindningsvantar (syvantar) på 1800-talet sedan länge bortglömda, men AH har genom sina kontakter i Norrland sett en marknad för produkten och syvantar börjar tillverkas och kommer att säljas genom gårdfarihandlare och köpmän i AH:s kundkrets.¹³⁸

2.2.7. Logistik och infrastruktur

Förläggarverksamheten i skogsbygden i sydöstra hörnet av Sjuhäradsbygden visar att logistiken är en mycket viktig del av verksamheten. Leveranser till och från Mölneby måste ske per häst och vagn. Leverantörerna och kunder finns i Halmstad, Göteborg och regionalt runt om i bygden och i övriga landet. Till Halmstad är det 85 km, till Göteborg är det 90 km och till Svenljunga är det 20 km. Under många år har AH, hans far, styvfar och hans bröder bedrivit samhandel och sålt varor till

¹³⁶ Tyvärr finns inget kvar av PJ:s räkenskaper förutom det som underförläggaren hade bokfört i Risagården i Mårdaklev och Storegården i Mårdaklev. PJ hade enligt underförläggarens material en omfattande utlämning av ull för vantsömnad. Det visar sig att ett genomsnittligt hushåll kunde sy ca 1000 par vantar per år. Risenfors 2006.

¹³⁷ Boqvist 1978, s 61.

¹³⁸ Risenfors 2006.

handlare och marknaden i Göteborg. Transporterna dit var långa och man samarbetar genom att resa flera stycken i samma forä.¹³⁹

Leveranser av helbalar med ull till förläggarverksamheten sker både från Halmstad och från Göteborg, men huvudleverantören är Redihns Handelshus i Göteborg.¹⁴⁰ Transporten med häst och vagn måste gå från Mölneby i Östra Frölunda. Resorna är tur och retur och de tar mycket tid, kanske är det delvis för att förkorta leveransvägen som AH har etablerat några underförläggare strax utanför länsgränsen mot Halland.

Leveranserna av de färdiga produkterna måste till största delen gå samma väg tillbaka då det av bokföringen framgår att mycket av leveranserna till Redhins Handelshus i Göteborg var förbundna med avtal om tygleverans som betalning. Även de varor som skulle levereras till gårdfarihandlarna och manufakturerna i t.ex. Karlstad och Filipstad levererades med häst och vagn och leveransen gick mellan olika gästgiverier och skjutshåll.¹⁴¹

Leveranser av råvaror till producenterna i förläggarverksamheten utfördes av producenterna. De hämtade och lämnade både ullen och den färdiga produkten och om det var så att de både spann och vävde var de alltså tvungna att först hämta och leverera ull och färdigspunnet garn. För att sedan hämta garn till varp och väft (inslag) samt avslutningsvis lämna det färdiga tyget. Dessa leveranser skedde mestadels per fot då de flesta producenterna bodde inom gångavstånd från Mölneby.¹⁴²

2.2.8. Extern och lokal handel

AH hade under verksamhetsåret 1853 en stor försäljning av varor både till lokalbefolkningen, gårdfarihandlare, köpmän i städerna och till sina råvaru-

¹³⁹ Intervju Annika & Per Lennström 2010-06-18.

¹⁴⁰ En ullbal väger ca 9½ lispund stycket vilket blir ca 80,75 kg/st. och så många balar som 5 stycken levereras samtidigt.

¹⁴¹ Det kommer att dröja innan man bygger Falkenbergs Järnväg (1891) eller Kindsbanan (1885) mellan Borås och Svenljunga men redan 1858 börjar man planera för järnväg i Kind. Jernlid och Hergren, 1994.

¹⁴² Intervju Anders Lennström 2010-06-18.

leverantörer i Göteborg och Halmstad. Rehdins handelshus i Göteborg var också de som på ett tidigt stadium i AH:s karriär involverade AH i den kreditsymbios som hela förläggarverksamheten och gårdfarihandel inrymmer. År 1853 gör AH stora inköp av Redhin i Göteborg. Dessa inköp var till en början beställda motleveranser av färdig vadmal vilket säkrade affärstransaktionen för både Redhin och för AH. AH hade också ett mindre antal gårdfarihandlare som han rustade med ett basvarulager och de betalade sedan på mellan 6 och 15 månader. Det finns endast två noteringar under 1853 om varor i retur från föregående år, så försäljningen kan verkar vara god och säker, men om gårdfarihandlaren lämnade varor till kunder på kredit så var försäljningen inte så säker. AH försåg också gårdfarihandlarna med utförliga reseanvisningar för att färdas på säkra vägar. Det är troligt att AH:s kunskaper inom gästgiveriverksamheterna var honom och gårdfarihandlarna behjälpliga i denna fråga.

I en speciell försäljningsdagbok från 1853 finner man försäljning till gårdfarihandlare och köpmän i Vänerområdet. De nya kunderna kring Vänerområdet var 54 stycken och det var både gårdfarihandlare och köpmän i städerna t ex. Karlstad. Bland dessa finner man t ex. Bratt & Company i Karlstad och CF Blomm Filipstad. Dessa två återfinns bland dem som också återkommer hösten 1853 och gör nya beställningar av AH. En ny marknad är etablerad och AH hade även en egen gårdfarihandlare L Larsson som gick på Kristinehamn, vilken kan ha utforskat den tänkta marknaden innan nyetableringen.

Gårdfarihandlaren var en mycket viktig del av AH:s verksamhet då han genom dem etablerade kontakter med lokala producenter och handlare. De genomförde marknadsundersökningar där AH sedan genom kunskaper om konsumenternas önskemål och behov därefter kunde ställa om eller utvidga verksamheten. Under 1853 finner man inga direkta förändringar som man kan se i böckerna utom affären i Vänerområdet. Det behöver nog genomföras en mer longitudell studie för att utröna verkliga förändringar i produktionen. Däremot kan man i Lundqvists avhandling se mönster där gårdfarihandlarna rapporterar till förläggaren om behov och produkter och att de på så sätt styr sin tillverkning och sina inköp för

försäljning.¹⁴³ På detta sätt växte kunskapen om den presumtiva kundens behov i städerna och på landsbygden och det skapade fördelar för förläggarna. Gårdfarihandlarna hade ju också fördelar av att ha goda kunskaper om sina kunder då de oftast gick på samma rutt varje gång och vid återkomsten på hösten kunde han leverera den av konsumenten redan på våren eftersökta varan.¹⁴⁴

AH bedriver också en lokal handel. Denna försäljning redovisar han i en speciell Försäljningsbok 1851-1855. Där framkommer en omfattande försäljning till flera gårdfarihandlare i Sjuhäradsbygden bl.a. Bengt J Amelin Ullasjö, Borås & Sundsvall och AP Hedberg Hallarp Svenljunga båda mycket kända gårdfarihandlare i Sjuhäradsbygden.¹⁴⁵ Försäljningsboken beskriver handel med ett antal båden stora och en mängd små gårdfarihandlare, till största delen bosatta i Borås och det omgivande Sjuhäradsbygden bl.a. i Länghem som var en av de socknar som undersöktes av Lundqvist.¹⁴⁶

AH rustade minst en egen gårdfarihandlare och vi kan i försäljningsboken se att AH betalar 50 riksdaler för gårdfarihandlarpasset för år 1853. Gårdfarihandlaren heter L Larsson och han reste på Kristinehamn. Han gör två resor 1853 den första i januari efter varuleverans 18 januari och den andra antagligen före eller efter jul eftersom den varuleveransen genomfördes 1 december. Vid båda varuleveranserna finner man noteringar om respengar, första gången 300 riksdaler och andra gången 100 riksdaler. AH byggde med tiden upp en egen grupp av gårdfarihandlare som var mer eller mindre styrda av honom. Gårdfarihandlarna utgjorde naturligtvis goda marknadsundersökare och kunde rapportera till AH vad kunderna ville köpa vid nästa resa och gav också en viss säkerhet åt gårdfarihandlaren som visste vad som skulle sälja. Och på grund av att det fortfarande var två försäljningsresor per år fanns tid att lägga om produktionen.

¹⁴³ Lundqvist. 2008 s207ff.

¹⁴⁴ aa. S 234.

¹⁴⁵ Millqvist 1980 s 74.

¹⁴⁶ Lundqvist 2008.

2.2.9. Samhandel

Under många år samhandlade AH med sin far, sin styvfar och sina bröder med lokalproducerade varor till vidareförsäljning i Göteborg. Denna samhandel var mycket vanlig i bygder som gränsade till större städer vilka var i behov av förnödenheter till sina invånare. Ahlberger beskriver samhandeln som samköpare och dessa samköpare i Marks härad var inte producenter själva utan de fann som mellanhand avsättning för varorna. Samköparna i Mark var också tidigt inriktade på vävnader vilket inte var huvudscenariot för samhandlarna i Hid. ¹⁴⁷ Ahlberger såg samköparnas handel som ett föregångsstadium till förläggarverksamheten och till den kapitalbildning som krävdes för etableringen av förläggarverksamheten. ¹⁴⁸ Vilket också i AH:s verksamhetsutveckling får ses som troligt då han genom samhandeln skapade både leverantörs-, kredit- och försäljningskontakter som blev grunden för förläggarverksamhetens första expansion. Det bekräftas av Jonsson som beskriver hur Hälsingbönderna slår vakt om sin linhandel för att på så sätt ta bort ett led i försäljningskedjan och därmed öka sin egen vinst och därmed det egna kapitalet. ¹⁴⁹

Genom sin uppväxt i Hid och de tre gästgiverierna hade AH tidigt kommit i kontakt med handel och transporter. I verksamheten med samhandel och gästgiveriet väcks förmodligen AH:s intresse för affärer och genom organisationen med samhandeln och kontakten med både leverantörer och kunder ser han möjligheter till utveckling av verksamheten. AH har genom sina praktiska erfarenheter av både handel och av produktion format en egen modell för ett handelsimperium i skogsbygdsformat. Vad de textilrelaterade redovisningsböckerna säger finns 1853 inget av den ursprungliga samhandeln kvar. Dock kan man säga att det i verksamheten totalt sett alltid varit en mångfald av verksamheter och produkter vilket enligt mitt sätt att se det kan återföras till samhandelstraditionen.

¹⁴⁷ Ahlberger 1988 s. 20ff

¹⁴⁸ aa.s 20.

¹⁴⁹ Jonsson 1994 s 46,

2.2.10. Samarbete mellan förläggarna i Kind

Om samarbetet mellan förläggarna i Kind finns mycket forskat av t ex. Millqvist som djupgående beskriver hur de olika förläggarnas släkter relaterar till varandra och hur de handlar mellan varandra och hjälper varandra med krediter.¹⁵⁰ I denna undersökning framkommer det att släktskapsförhållandena är viktiga som vi har kunna se när det gäller AH:s uppväxt och tidiga erfarenheter av samhandel, förläggarverksamhet och textilverksamhet.¹⁵¹

I undersökningen finner man kontakter mellan AH och brodern PJ men också mellan dem och förläggarna i Lerbäcksbyn strax nordöst om Östra Frölunda. Och i en muntlig tradition från 1800-talets mitt sägs det att förläggaren Anders Larsson på Kinna Sanden (Marks härad) lånade 50 000 rd. till AH på hans ord och att dessa pengar skulle ”betalas tillbaka när så kunde ske”.¹⁵² Tyvärr har jag inte funnit någon notering om detta i de räkenskaper som jag gått igenom, men lånet var ju enormt stort med tanke på att det var utan säkerhet. Vidare i undersökningen finner man att ett samarbete mellan AH och Anders Jönsson i Fällhult Holsljunga etablerats och i Anders Jönsson finner AH en stadig och framsynt handelskollega. Mellan dem finns inget släktskap men Jönsson är gift med dottern till storförläggaren i Blid Arvidsgården i Lebäcksbyn grannar till Mölneby.¹⁵³ I böckerna finner man fortlöpande handelstransaktioner mellan de båda vad gäller varuinköp i Göteborg samt kortfristiga lån där summorna varierar från 1000 Rd till 40 000 Rd. Ahlberger liksom Millqvist talar också om samarbetet mellan förläggarna i Mark de beskriver det som en mycket viktig del i förläggarverksamheten. Ahlberger beskriver bl. a. hur Sven Eriksson storförläggare på Stämmemad och grundaren av Rydboholms väveri (Marks härad) var släkt på olika sätt med flera av storförläggarna i Mark och hur denna släktskap måste ha påverkat deras affärsrelationer i både konkurrens och samverkan.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Millqvist 1980 s 75.

¹⁵¹ Se tidigare avsnitt här ovan.

¹⁵² Intervju med Anders Lennström Mölneby 100617.

¹⁵³ Millqvist, 1980, 67ff.

¹⁵⁴ Ahlberger 1988, s 28ff, Millqvist 1980, s 54ff.

3 Resultat

3.1 Den protoindustriella teorin och AH:s verksamhet

Enligt den protoindustriella teorin skulle all protoindustri så småningom övergå till industriellverksamhet eller de-industrialiseras (se avsnittet Teori ovan). Här ska jag försöka lägga fram hur Mendels teori fungerar beträffande AH:s textilverksamhet.

I undersökningen stödjer verksamheten det kriteriet som talar om att landsbygdsindustrin inkluderar jordbruksbefolkningen i hantverksproduktion för marknaden. Det bekräftar också att verksamheten är säsongsinriktad och att den ger ett inkomstkomplement och undersökningen har kunnat visa att den för något hushåll givit hela eller merparten av inkomsten, så som också Ahlberger visade i sin undersökning.¹⁵⁵

Jag vill säga att AH:s textilverksamheter fungerar säsonganpassat med jord- och skogsbruksverksamheten på Mölneby. Det överensstämmer med teorin på så sätt att landsbygdsindustrin inkluderar jordbruksbefolkningen i hantverksproduktionen för en externmarknad.¹⁵⁶ Vidare ger verksamheten ett inkomstkomplement och i några enstaka fall visar det sig att verksamheten ibland ger hela inkomsten för hushållet.¹⁵⁷ Av detta och hela den mångfasetterade verksamheten kan man tolka att det i grunden fanns behov av kontanter för inköp eller varor för byteshandel, med lokala och andra regioner som producerade mer än vad de konsumerade.¹⁵⁸ Verksamheten har också co-organiserats av urbana affärsmän på så sätt att AH:s huvudkreditor och huvudleverantör finns i Göteborg, Redhins Handelshus. Redhin var också den som på ett tidigt stadium hjälpte AH att se fördelen och behovet med kreditköp av ull vilket ökade volymerna i verksamheten. Ulleveranserna från Redhin var redan förbokade med motköp av färdiga tyger vilket gav båda säkerhet i affärstransaktionen.

¹⁵⁵ Ahlberger 1988 s173..

¹⁵⁶Se Teori avsnittet.

¹⁵⁷ Se avsnittet om Syvantar och de boende i sockenstugan.

¹⁵⁸ Se Teori avsnittet.

Enligt teorin ska de protoindustriella varorna säljas på en anonym och avlägsen marknad. Detta sker också med merparten av AH:s produktion i kombination med en mindre försäljning till lokalbefolkningen. Huvudproduktionen säljs till gårdfarihandlare och affärsmän i städer.¹⁵⁹ Vinsterna från protoindustrin ska enligt teorin ackumuleras hos köpmännen, kommersiella jordbrukare och godsägare, dvs. protoindustrin leder till kapitalackumulation. Så är också fallet i AH:s verksamhet men han investerade inte i industrialiseringen utan satsade på en helt annan marknad. Han satsade på investeringar på inköp av jord- och skogsbruk utmed Ätran ner till sågverk i Falkenberg. Gården Mölneby omfattade år 1847, 30 tunnland mark och år 1874 omfattar den 22 000 tunnland mark och den marken inköptes under årens gång vilket tyder på att kapitalackumulationen förvaltades genom köp av fastegendom.¹⁶⁰

Teorins kriterium om en överskottsproduktion av livsmedel i en närbelägen annan region har inte direkt kunnat påvisas av undersökning, men det har påpekats av flera forskare som en del av protoindustrins och den tidiga hemindustrins grunder i Sjuhärad.¹⁶¹ Det blir också tydligt att behovet av tillskott av kontanta medel eller varor är grunden in det konglomerat av verksamheter som bedrivits i undersökningen från samhandeln till förläggarverksamheten vilket också bekräftas av Boqvist i hennes avhandling där mångsyssleriet är grunden i hushållens ekonomi.¹⁶²

Vidare framställer teorins hypoteser att protoindustrin kräver och utvecklar specialistkunskaper om tillverkningsorganisation och handel, dvs. protoindustrin ger god utbildningsgrund för entreprenörer.¹⁶³ Det kan man också säga om AH hans verksamheter. Den utvecklas från gästgiveriet och samhandeln i Hid till textilförläggare, jordbrukare, skogsbrukare och produktutvecklare och visar att teorins hypotes om tillverkningsorganisation och handel har blivit besannad. AH

¹⁵⁹ Se bilaga 8 A,B, Orderbok Väner 1853 och bilaga 11 A;B, Leveransreskontra 1853.

¹⁶⁰ Intervju Anders Lennström 100618.

¹⁶¹ Ahlberger 1988,Boqvist 1988, Millqvist 1980, 1983 och Sterner 1968,

¹⁶² Boqvist 1988, s 43ff.

¹⁶³ Se Teori avsnittet.

hade under hela sin verksamhet ett sinne för en god affär och han var aldrig rädd att pröva nya områden, det var styrkan i hans affärsverksamhet. I AH:s fall blev det aldrig någon industrialisering till följd av protoindustrialiseringen, men utav de-industrialiseringen blev det däremot ett skogsimperium med eget sågverk och egen flottningsled från Östra Frölunda till Falkenberg, sex mil sydväst där Ätran möter havet i Falkenberg.¹⁶⁴

3.2 Slutdiskussion

Hur väl uppfyller AH:s textilverksamhet Mendels teori om protoindustrialiseringen? AH får tidigt kontakt med rurala och urbana handelsmän och köpmän runtomkring honom. Genom dessa kontakter inför han förändrade handelsprinciper i sin verksamhet och han går från kontant- till kredithandel. I kontakten med handelshuset i Göteborg tar verksamheten steget från det regionala nätverket till det nationella och också internationella ekonomin. Det som hemproducenten tillverkar i Östra Frölunda genererar kontakter med en internationell ekonomi som breder ut sig över nationen och delar av den övriga världen. I detta nätverk utkristalliserar sig olika delar som ska utföras för att det ekonomiska nätverket ska fungera. En av delarna består av materialinköp och på grund av AH:s ökade produktion av ylleprodukter måste han skaffa sig en extern leverantör av ull. Råvaruleverantören finns i staden och blir också kreditgivare då han levererar ull mot att AH senare betalar genom färdiga ylleprodukter. På så vis skapas en säkerhet för AH eftersom han har delar av sin försäljning säkrad. Kontakt och kreditnätet skapar också ett nära samarbete och samband mellan det rurala och det urbana samhället. Där båda lever i en sort symbios som dra olika fördelar av varandra. Berg beskriver hur detta samband och symbios i tidigare forskning varit sorgligt negligerad och uppmanar till mer forskning kring sambanden mellan de olika kriterierna i Mendels teori.¹⁶⁵ Däremot beskriver Berg att det är de urbana handlarna som är huvudfinansiärer vilket till viss del är fallet

¹⁶⁴ Intervju Anders Lennström 100618.

¹⁶⁵ Berg 1991, s 6.

även i AH:s verksamhet men inte totalfinansierad eftersom verksamhetens genererade kapital kunde investeras lokalt.¹⁶⁶

Den kreditkedja som skapats av de urbana och rurala affärsmännen ger det grundkapital som behövs för att trygga verksamheten. Produktionskostnaderna är låga på grund av att tillverkningen sker i producentens egna hem och att investeringskostnaderna i maskiner är minimal, som jag ser det är det i producentlönen och råvaruinköp som kostnaden för verksamheten finns. Det kapital som genereras i verksamheten investeras i jord- och skogsfastigheter och i utveckling av den textila verksamheten med textiltryckeri o.s.v. Därmed utvecklas även jord- och skogsbruket vilket också konstaterades av Ahlberger när han konstaterar att jordbruket utvecklades av det alstrade kapitalet från protoindustrin i Mark.¹⁶⁷ Boqvist menar tvärtom att det i Bollebygdshärad inte genererar någon utveckling för jordbruket och hon säger att det är på grund av att jordbruket där var svagt redan från början.¹⁶⁸ Här kan man eventuellt dra slutsatsen att i de regioner där på jord- och skogsbruket hela tiden var en grundekonomi förblev protoindustrin endast en binäring och det var jorden och senare skogen som sågs som kapitalsäkert. I den undersökta verksamheten fanns det endast fåtal hushåll som inte hade någon inkomst av jord eller skogsbruk.¹⁶⁹

I AH:s verksamhet har vi specialiseringar av verksamheten vilket är en annan del av protoindustriteorin. I Sjuhäradsbygden har det av praxis varit vanligt att syssla med olika hemslöjd och försäljning och från slutet av 1700-talet är det speciellt de textila teknikerna som är binäring till hushållets ekonomi. Vilket bekräftas av Berg som en koexistens mellan den säsongsinriktade hemindustrin och jordbruksarbete där det senare var huvudsysslan.¹⁷⁰ Ur denna tradition växer sedan hemindustrin med olika textilverksamheter fram. Man går från ett köpsystem till ett förlagssystem vilket i detta fall genererar större tillverkning men mindre kontroll

¹⁶⁶ Berg 1991, s 4ff.

¹⁶⁷ Ahlberger 1988 s 59.

¹⁶⁸ Boqvist 1988, s 65.

¹⁶⁹Boende på sockenstugan.

¹⁷⁰Berg 1983, s 16.

över tillverkningsprocessen och eventuellt mindre pengar i kassan för producenterna.¹⁷¹

Specialiseringen av tillverkningen måste också ha snabbat upp processen och på så sätt ökat produktionen vilket tyder på en framsynthet och en modern syn på organisation. Isacson tar upp denna del av teorin när han beskriver hur olika regioner organiserar sin verksamhet. Han tar också upp specialiseringen och menar att det är den som genom fabriker, lönearbete och urbanisering växer fram, på så sätt att specialiseringen av hemindustrin leder till produktionsökning vilket genererar möjligheter till expansion på olika sätt.¹⁷² I verksamheten skapas på så sätt en mängd specialistkunskaper inom tillverkning, organisation och handel. Det kan vara därför AH ansåg att det var bättre att fortsätta med den väl inarbetade ylleproduktionen och förädla den, än att försöka konkurrera på bomullsmarknaden på allt för olika villkor mot de regioner som var av mer urban struktur ex. Mark och Borås.¹⁷³ Isacson skildrar hur viktig det är att vi inte enbart fokuserar på regionens funktion utan väger in samtliga delar i undersökandet och det är vad jag har försökt att göra.¹⁷⁴ Berg påpekar att det ändå är till jordbruksbefolkningens fördel att både ha inkomst från jordbruket och från förläggarverksamheten men att det också håller kvar allmogen på landsbygden. Det gör att jord och skogsbruk fortsätter att utvecklas i stället för att avvecklas för en industriutveckling.¹⁷⁵ Därmed är nog även frågan om varför AH:s protoindustri aldrig industrialiserades utan istället de-industrialiserades, också besvarad.

Handeln är som vi har sett i undersökningen en stor del av verksamheten. Handeln bedrivs på en anonym och avlägsen marknad, men också på en lokalmarknad, av vilken den förra bekräftar Mendels teori. I undersökningen framkommer det att AH har en nära kontakt med sina kunder, både större handlare och gårdfarihandlare. Han har även egna gårdfarihandlare som han rustar för försäljningsresor. Dessa var

¹⁷¹ Jonsson 1994, s 47ff.

¹⁷² Isacson, 1988:16, s 15ff.

¹⁷³ Berg 1991, s 6.

¹⁷⁴ Isacson1988:16 s 16.

¹⁷⁵ Berg 1991, s 17.

goda marknadsundersökare vad gäller konsumenternas behov och önsknings vilket bekräftas av Lundqvist när hon skildrar hur deras varulager registreras i passen.¹⁷⁶ Den information som gårdfarihandlarna och övriga kunder gav förläggarna var grunden i kommande produktion och eftersom produktionsorganisationen var snäv fanns möjligheter till snabbförändring av produktionen. De snäva organisationerna är något som också återfinns i de dagens moderna verksamheter.

I undersökningen har vi kunnat följa hur AH:s textilverksamhet uppfyller samtliga kriterier och hypoteser som Mendels teori om protoindustrialiseringen, sätter upp.¹⁷⁷ Dock visar undersökningen att Mendels teori om att protoindustrin följs av industrialisering i detta fall inte infrias. Vi har också kunnat följa hur forskare i tidigare forskning använt teorin på olika sätt och genom den skapat nya frågor och funnit nya svar om protoindustrins utveckling i olika regioner.¹⁷⁸ Johansson menade i sin avhandling att Mendels genom sin teori skapat en rik forskningsflora istället för den lagbundna forskning som Berg initialt varnade för i sin artikel.¹⁷⁹ I den nu genomförda undersökningen har jag funnit att AH:s textilverksamhet bekräftar ett komplext samband mellan de olika kriterierna och hypoteserna i teorin och som sedan diskuterats mot tidigare forskning. Det som framkommer i undersökningen är att verksamheten bedrevs i symbios med både rurala och urbana affärsmän. De var beroende av varandra i sina verksamheter och alla var de delaktiga i den protoindustriella kedjan men på olika sätt och i olika konstellationer där de kompletterade varandra.

Därmed menar jag att det är bekräftat att teorins kriterier undersöker de olika områdena på ett grundligt sätt, men att det är av yttersta vikt att inte se delarna som separata enheter utan att se dem som bitar som sammanbinds på olika sätt i olika protoindustriella verksamheter och olika protoindustriella regioner och att dessa verksamheter kan leda åt olika håll för att slutligen antingen leda till industri-

¹⁷⁶ Lundqvist, 2008, s 220ff.

¹⁷⁷ Se Teori avsnittet.

¹⁷⁸ Se Tidigare forskning.

¹⁷⁹ Berg 1991, s 4 & Johansson 2001, S 25

alisering eller som i AH:s fall de-industrialisering. Det är också dessa samband och relationer där jag anser att det finns ett stort behov av vidareforskning och det är min intention att göra så i en framtida logitudiell fallstudie av källmaterialet på Mölneby.

Det har vid flera tillfällen i undersökningen konstaterats att protoindustrialiseringen gav rika möjligheter till utbildning av entreprenörer och det har enligt min mening också skett med AH i hans utveckling från samhandlare till förläggare och affärsman. AH är en modern förändringsintresserad verksamhetsledare på grund av kredithandeln, den snäva organisationen, den specialiserade tillverkningen, produktutvecklingen, marknadsundersökningarna och aktivt bearbetning av nya marknader. Till sist kan jag konstatera att det i undersökningen framkommit att Anders Hansson i hög grad uppfyller epitetet som protoindustrialist.

4 Sammanfattning

Uppsatsens syfte var att undersöka den textilbaserade protoindustrialiseringen i Sverige vid mitten av 1800-talet på praxisnivå, genom en fallstudie av Anders Hanssons på Mölneby i Östra Frölunda i Kinds härads textilverksamhet under ett specifikt år. Verksamheten var belägen i Kinds härad i Sjuhäradsbygden sydvästra del. I undersökningen har dagboksliknade räkenskapsböcker för förläggarverksamheten år 1853 undersökts och kategoriserats genom en kvantitativ undersökningsmetod. Materialet har sedan analyserats och därefter fullständigats, genom att resultatet av undersökningens kvalitativa intervjuers har sammanfogats med det kvantitativa materialet. Det har sedan ställts mot undersökningens syfte och därifrån har sedan undersökningens resultat vuxit fram.

I resultatet framkommer det att verksamheten var av protoindustriell karaktär både enligt Mendels teori och på praxisnivå. Verksamheten var co-organiserad med ett handelshus i Göteborg och varorna såldes på en anonym och främmande marknad, men också till en lokal och mera känd marknad i Sjuhäradsbygden. Verksamheten var säsongsbetonad och den styrdes tydligt av jordbrukets växlingar. Den gav ett inkomstkomplement till producenterna och i några enstaka fall har det i undersökningen konstaterats att det kunde vara den enda inkomsten för de producenter som bodde på sockenstugan. Teorin om protoindustrin förutsätter en överskottsproduktion av livsmedel i en annan närbelägen region vilket inte helt har kunnat påvisas av undersökningen. En kapitalackumulation i verksamheten har kunnat konstateras eftersom investeringar i jord- och skogsfastigheter kontinuerligt har ägt rum. I undersökningen framkommer det också att verksamheten leder till specialistkunskaper om tillverkningsorganisation och handel.

Undersökningens kärna måste därför presenteras på följande sätt: genom fallstudien och den tidigare forskningen av den protoindustriella teorin växer bilden fram av en verksamhet som på praxisnivå lever i symbios med både det rurala och det urbana samhället. Mendels protoindustriella teori utreder och analyserar de olika delarna av verksamheten, men det är i sambanden och i koexistensen mellan de olika delarna som orsaken till industrialisering eller som i Anders Hanssons verksamhet till de-industrialisering utkristalliserar.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

ArkivDigital.

SE/GLA/13686 Östra Frölunda C:1, 1728-1830, s 215, 225 & 237.

SE/GLA/ Östra Frölunda 1852-1861, AI:6 ,s 49.

SE/GLA/11160, Kindshäradsrätt 1884-1885, FIIa:68, s 771-778.

SE/GLA/13686 Husförhörslängd AI:6 Östra Frölunda 1852-1861.

Digitala källor.

<http://www.ne.se/2010-08-04>

Mölneby gård Östra Frölunda. Oregistrerat originalmaterial i gårdsarkiv:

Dagbok utlämnad ull till spånad 1852-1855.

En môcket Hastig Inventeringsräkning af den 6 mars 1854, Anders Hansson.

Försäljningsdagbok 1851-1855-

Jung Rut Dokumentation över släkten på Mölneby. (tre pärmar)

Leverans och skuldebok 1853 (uppteckning av samtliga leverantörer och skulder).

Orderbok Vätern-affären 1853.

Postboken 1853 (För att följa gårdfarihandlarna och leverantörer).

Stampboken 1852-1854 (inlämnat tyg till stampning).

Syvantboken 1852-1855. (utlämnad ull till syvantar)

Utlämningsbok ull till valmar 1852-1855(utlämnat garn till vävning).

Vävdagboken rutigvalmar 1853 (utlämnat garn till vävning).

Litteraturförteckning

Ahlberger Christer, (1988), *Vävarfolket, hemindustrin i Mark 1790-1850*. Institutionen för lokalthistorisk forskning skriftserie nr 1. De sjuhäradernas kulturhistoriska förening. Borås.

Ahlberger Christer, (1996), *Konsumtionshistoria Om det moderna konsumtionssamhällets framväxt 1750-1900*. Humanistiska fakulteten Göteborgs universitet. Göteborg.

Berg Maxine, (1991). *Market and manufacture in early industrial Europe*. Routledge. London and New York.

Berg M, Hudson, P & Sonenscher M (eds.) (2002), *Manufacture in town and country before the factory*. Cambridge.

Boqvist Agneta, (1978). *Den dolda ekonomin, en etnologisk studie av näringsstrukturen i Bollebygd 1850-1950*. Folklivsarkivet i Lund. CWK Gleerup. Lund.

Boqvist Agneta, (1988), Proto-industrins förutsättningar Bollebygds protoindustri i jämförande belysning, I *Bebyggelsehistorisktidskrift 1988:16 Proto-industrialisering, Saluslöjd och Sveriges industrialisering*.

Brodén Märta, (1973), *Nålbindning*, LT:s förlag, Stockholm,

Centergran Ulla, (1996), *Bygdedräkter, bruk och brukare*. Etnologiska föreningen i Västsverige. Göteborg.

Florén Anders & Henrik Ågren, (1998). *Historiska undersökningar, Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt*. Studentlitteratur Lund.

Goliger Eva (1984), *Tygprovssamlingar, Register över källmaterial i arkiv och museer, Göteborgs och Bohuslän – Älvsborgslän*, Tekomuseet & Norma Bokförlag AB, Borås.

Hudsson Pat, (1983). From manor to mill: The west Riding in Transition, i Berg Hudson & Sonenscher (eds.) *Manufacture in town and country before the factory*. Cambridge.

Isacson Maths, (1988) Proto-industrins och fabriksindustrins regionala utbredning i Norden –en översikt. I *Bebyggelsehistorisktidskrift 1988:16 Proto-industrialisering, Saluslöjd och Sveriges industrialisering*. Stockholm.

Jernlid Alf & Hengren Ingemar, (1994), *Svenljunga dess historia och utveckling*, Svenljunga hembygdsförening. Svenljunga.

Johansson PG, (2001), *Gods, kvinnor och stickning. Tidig industriell verksamhet i Höks härad i södra Halland ca 1750-1871*. Lunds universitet, Historiska institutionen vid Lunds universitet. Lund.

Jonsson Inger, (1988) *Kvinnor och män i Hälsinglands linhantering under 1800-talet*, I *Bebyggelsehistorisktidskrift 1988:16, Proto-industrialisering, Saluslöjd och Sveriges industrialisering*. Stockholm.

Jonsson Inger, (1994). *Linodlare, väverskor och köpmän. Linne som handelsvara och försörjningsmöjlighet i det tidiga 1800-talets Hälsingland*. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala.

Kjellberg Sven T, (1943). *Ull och Ylle bidrag till den Svenska yllemanufakturens historia*. Olssons tryckeri, Lund.

Lindström Märta (2004) *Tygprovssamlingar Blekinge, Kalmar, Kronoberg och Malmöhus län*, Estrid Ericsons Stiftelse, Kungliga Patriotiska Sällskapet, Sparbanken Finn och Textilhistoriska Sällskapet, Eva Hallström, Göteborg.

Lundell Laila, (1993), *Stora vävboken*, ICA Förlag, Stockholm.

Lundqvist Pia, (2007) *Som spindeln i nätet, gårdfarihandlaren och den växande marknaden för textilier i Sverige 1828-1846*. I *Varans vägar och världar, Handel och konsumtion i Skandinavien ca 1600-1900*. C Ahlberger & P Lundqvist (red.) 2007. Skrifter från Historiska institutionen i Göteborg. Göteborg.

Lundqvist Pia, (2008). *Marknad på väg, den västgötska gårdfarihandeln 1790-1864*, Göteborgs universitet, Göteborg,

Magnusson Lars & Maths Isacsson, (1988) *Proto-industrialisering - en förutsättning för den industriella revolutionen?* I *Bebyggelsehistorisktidskrift 1988:16 Proto-industrialisering, Saluslöjd och Sveriges industrialisering*. Stockholm.

Millqvist Folke, (1980) *Vävnadsförläggarna i Sjuhäradsbygden*. I *Från Borås och de Sjuhärderarnas kulturhistoriska förening 1980*. 1980. Eskils Tryckeri. Borås.

Millqvist Folke, (1983) *Färger och tryckeri i Borås, Ulricehamn och sjuhäradsbygden*, I *Från Borås och de Sjuhärderarnas kulturhistoriska förening 1983*, 1983. Eskils Tryckeri. Borås.

Millqvist Folke, (1986) *Toarps många handelsmän och industrigrundare – men även kejsarinna, kung, adel, herrar och hovinköpare*, I *Från Borås och de Sjuhärderarnas kulturhistoriska förening 1986*. Eskils Tryckeri. Borås.

Mendels Franklin, (1972) *Protoindustrialization: The First Phase of the Industrialization Process*. I *Journal of Economic History* 22 (1972) .

Nylén Anna Maja, (1978). *Hemslöjd, Den svenska hemslöjden fram till 1800-taletsslut*, Håkan Olssons förlag, Lund.

Risenfors Kristina, (2006). *Syvantar, Hemindustrin kring syvantarna i Kinds härad 1884-1893*. B-uppsats, Karlstads universitet. Karlstad

Sterner Björn (1968). *Från hemslöjd till storindustri, Sjuhäradsbygdens ekonomiska historia och geografi*. Liber, Stockholm.

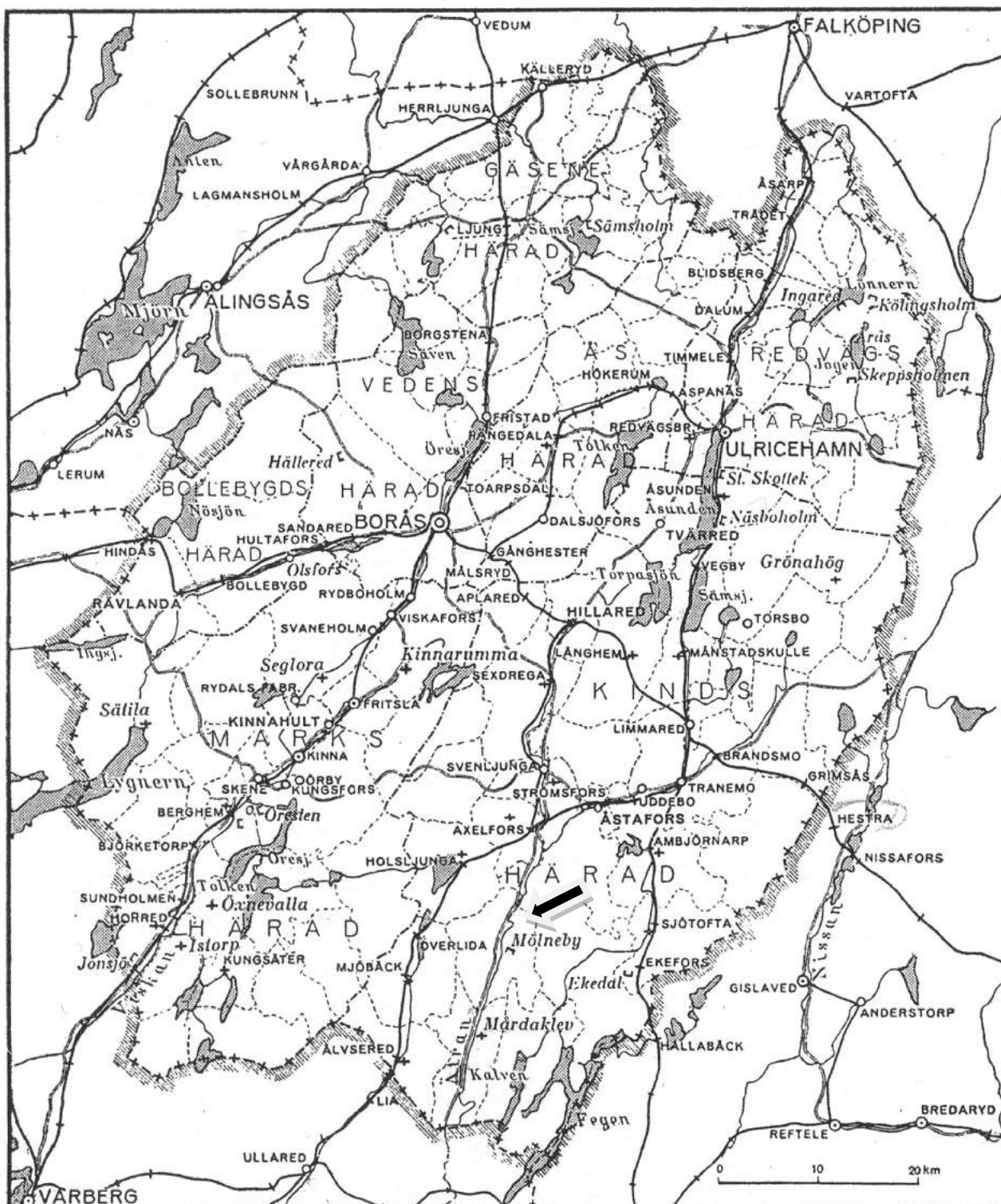
Trost. Jan, (2005) *Kvalitativa intervjuer*, Studentlitteratur. Lund.

Intervjuer

Annika & Per Lennström Mölneby gård Östra Frölunda, intervjuer 2010-02-10 tom. 2010-07-23.

Anders Lennström Skönabäck Östra Frölunda, intervjuer 2010-02-10 tom. 2010-07-23

Ur Sterner 1968, s 6. (Kartografiska institutet).

Allmoge Ursprungligen alla invånare inom ett område eller en nation. Sedan särskilda stånd med olika privilegier börjat avsondra sig kom allmoge att avse landsbygdens bönder och obesuttna.¹⁸⁰

Bastabinne Är en teknik där bast av gran bindes till bland annat rep och kassar. Den är lokalkänd i Ödenäs i Sjuhäradsbygden.¹⁸¹

Boy, boj, tryckt boy. Det är ett glest vävd ylle i tuskaft som är lätt stampat el valkat. Ibland benämns boy som kläde och det stämmer såtillvida att tyget också tillverkades vid klädesmanufaktur-/hantverkare i Stockholm. I AH:s verksamhet användes tyget ofta till att trycka mönster på.¹⁸²

Fatakulle,- ar, Benämning för en allmogehandlare från Sjuhäradsbygden från 1500-talet och framåt till ca. 1700-talet. De handlade med trävaror (svarvade fat, skålar o.s.v.), glas, smide m.m. De handlade med en stor blandning av varor.¹⁸³

Folkdräkt/bygdedräkt. Kopierade allmogekläder från 1500-1800-talet. Används av folkdansare, föreningar och andra sammanslutningar.¹⁸⁴

Förläggare/Vävnadsförläggare. Den person som organiserar t ex. vävnadstillverkning i producentens (hushållens) egna hem. Han levererar garn för vävnaderna och säljer sedan den färdiga produkten. Producenten erhåller ekonomisk ersättning för utfört arbetet.¹⁸⁵

Gårdfarihandlare, el. Knalle. Allmogehandlare från sjuhäradsbygden från 1600-talet och framåt. Dessa handlar med mer specialiserade varusortiment, så som enbart tyger och därtill hörande varor. I uppsatsen kallas dessa handlare gårdfarihandlare.¹⁸⁶

Handelsprivilegier Det var regler som gällde för allmogehandlarna från sjuhäradsbygden och deras handel med köpevaror i och utanför städerna. Dessa privilegier satte allmogehandlarna från sjuhäradsbygden i särställning gentemot allmogen generellt. Privilegierna för Kinds härad infördes 1742 och upphörde 1864.¹⁸⁷

¹⁸⁰ <http://www.ne.se/allmoge> 2010-08-04

¹⁸¹ Nylén 1978, s 119.

¹⁸² Kjellberg 1943, s 65ff.

¹⁸³ Sterner, s 20

¹⁸⁴ Centergran, 1996, s 55ff.

¹⁸⁵ Sterner, 1968, s 26ff.

¹⁸⁶ Lundqvist, 2008, s 11ff.

¹⁸⁷ aa, s42.

(2:4)

Kardning Ullen rensas och fördelas över kardan för att sedan kardas så att alla ullfibrerna lägger sig åt samma håll. Därefter rullas kardfloret till en rulle som sedan spinns.¹⁸⁸

Kläde. Ett fint ylle i tuskaft som efter vävningen valkats, ruggats och blivit överskuret. Det är ett kraftigt valkat och streckruggat ylle som var enfärgat med glansig yta. Tyget användes till tröjor, livstycken och västar. Kläde tillverkas av korta ullfibrer som spänns till ett löst grovtgarn. Kläde skiljer sig därmed åt gentemot övrigt ylle där varpen bestod av kamgarn. Denna skillnad återfinns också i lagstiftning och tulltaxor samt privilegier. Kläde skilde sig i sin tur från vadmal genom att hålla en tunnare och finare kvalitet som åstadkoms genom att det överskars.¹⁸⁹

Kypert är en grundbindning i vävning. Bindningen ger en snett löpande linje över tyget eftersom bindepunkterna fäster ett steg åt sidan för varje inslag Kypert var en vanligt förekommande bindningstyp i textilfynden från 1300-talet. Exempel på tyger vävda i kypert är denim¹⁹⁰

Köpmannavaror. Är varor som producerats för en marknad. Dessa varor producerades t ex. i hemmen eller i förläggars verksamhet och såldes av samhandlare eller gårdfarihandlare.¹⁹¹

Lärft. Benämningen för ett tyg vävt i tuskaft. Begreppet lärft brukar beskriva ett tuskaftsvävt, ofta tät, linneväv som används till lakan. Men det användes också till vävnader av lin eller ull, t ex. foderlärft av ull eller linnelärft av linne.¹⁹²

Laggkärl. Är kärl tillverkade av trästavar vilka lägges sida vid sida och hålls samman av vidjor som viras runt t ex. den laggade kannan eller hinken.¹⁹³

Revitalisering. Är i detta fall återupplivning av äldre klädedräkter till folk- eller bygdedräkter.¹⁹⁴

(3:4)

Rugga. Ruggning av tyg är en efter arbetning av ylletyget med kardor eller borstar efter vävningen för att ge tygets yta en ruggad yta som man sedan överskär.¹⁹⁵

¹⁸⁸ Nylén 1978, s 17

¹⁸⁹ Nylén, 1978, s124.

¹⁹⁰ Lundell. 1993 ,s 78.

¹⁹¹ Sterner 1968, s 21.

¹⁹² <http://www.ne.se/lärft-2010-08-04>

¹⁹³ Nylén 1978, s 375ff.

¹⁹⁴ Centergran, 1988, s 81ff.

¹⁹⁵ Nylén 1978, s 332.

Samhandlare, samköpare, samköp. En tidig form av handel där en eller ett par personer köper samman varor för leverans till annan marknad i form av ytterligare grossist eller öppen marknad på annan ort.¹⁹⁶

Sjuhäradsbygden. Är en del av Västra Götaland och består av sju härader där Borås kan sägas vara centralorten. Se bilaga 1

Skedning. Är det moment som sker efter pådragning av varpen i vävstolen. Varptrådarna delas upp i en vävsked som sitter i vävstolens slagbom.¹⁹⁷

Stampning el Valkning Är den efterbehandling av ett tyg (ylle) alternativt en förbehandling av ull och hår där bearbetningen genom värme och fukt får ullhåren att filta sig. Valkningen innebär alltid att tyget krymper både på längden och på bredden av behandlingen. I texten nämns fotstampning vilket var vanligt förekommande i äldretider.¹⁹⁸

Solvning. Är det moment som sker efter skedningen när varpen sitter i vävstolen. Solvningen eller solven ger väven det mönster som vävaren vill ha.¹⁹⁹

Spinning/spånad. Ullen kardas och därefter spinns de kardade rullarna med en slända eller en spinrock till en entrådigt tråd som man sedan tvinnar till två eller tretrådigt garn.²⁰⁰

Syvantar/nålbindingsvantar Är en mycket ålderdomlig teknik där man syr med en grov tvåtrådigt självtvinnad ulltråd och en grov bennål. Lokalutbredning i södra Kinds härad. Se bilaga 17.²⁰¹

Tuskraft. Är en bindings typ som används vid vävning. I tuskraft använder man endast två solvskraft som höjer och sänker sig växelvis och ger en vävnad av typen lakansväv eller liknande. Användes också till vadmal och kläde.²⁰²

Vantmakare. Är en klädesmakare vilken tillverkar olika ylletyger redan på 1066-talet. Ursprungligen kom de från Tyskland.²⁰³

¹⁹⁶ Ahlberger, 1988, s 20ff.

¹⁹⁷ Lundell, 1993, s 10,21,39.

¹⁹⁸ Nylén 1978, s 125.

¹⁹⁹ Lundell, 1993, s 9.34.

²⁰⁰ Nylén 1978, s 111.

²⁰¹ Nylén 1978, s97, 332f, 336.

²⁰² Lundell. 1993, s 10, 75.

²⁰³ Kjellgren 1943, s 111ff.

Valkning / Stampning. Är den efterbehandling av ett tyg (ylle) alternativt en förbehandling av ull och hår där bearbetningen genom värme och fukt får ullhåren att filta sig. Valkningen innebär alltid att tyget krymper både på längden och på bredden av behandlingen.²⁰⁴

Walmar/vadmal. Ett hemvävt grovt ylle i tuskaft eller kypert som oftast valkades efter vävningen men inte var överskuret som kläde. Det vävdes av kardgarn. Vadmalen användes till byx-, rock och tröjtyg i allmoge och bondesamhället.²⁰⁵

Varp. Med varpen avses de långsgående spända trådar i en vävstol som sedan inslaget/wävt träds emellan med en skyttel.²⁰⁶

Vitalisering. Är i detta fall när människor ur en speciellgrupp t ex. bönder förstärker sin grupptillhörighet med olika attribut eller symboler.²⁰⁷

Wäft/ inslag. De trådar som skyttlas(vävs) in i väven för att tillsammans med varpen bilda tyget.²⁰⁸

Wästgötavaror. Är varor som traditionellt tillverksats och sålts av gårdfarihandlarna från Sjuhäradsbygden. T ex. Västgötatäcken, vadmal, kläde, klutar m.m.²⁰⁹

Överskära. Innebär att klippa av den ludd som har bildats på ytan när ett kläde ruggats upp. Ruggats upp avser att man med hjälp av kardor på ytan upparbetat ett flor av fria fiberändar. Ytan klipps och jämnas med hjälp av en bredbladig sax.²¹⁰

²⁰⁴ Nylén 1978, s 125.

²⁰⁵ Nylén 1978, s 19, 21,128.

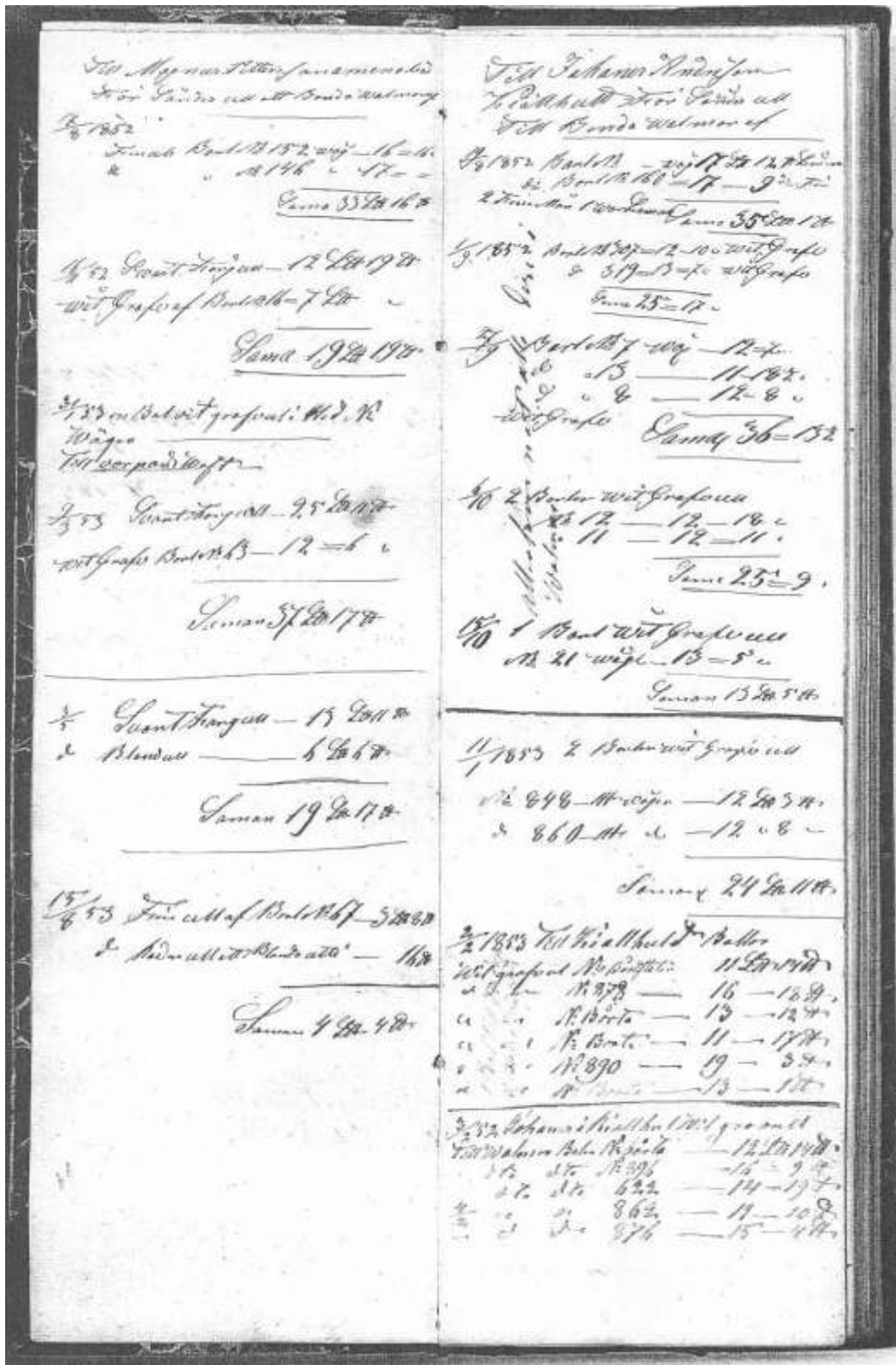
²⁰⁶ Lundell, 1993, s 14ff.

²⁰⁷ Ahlberger, 1988, 149ff.

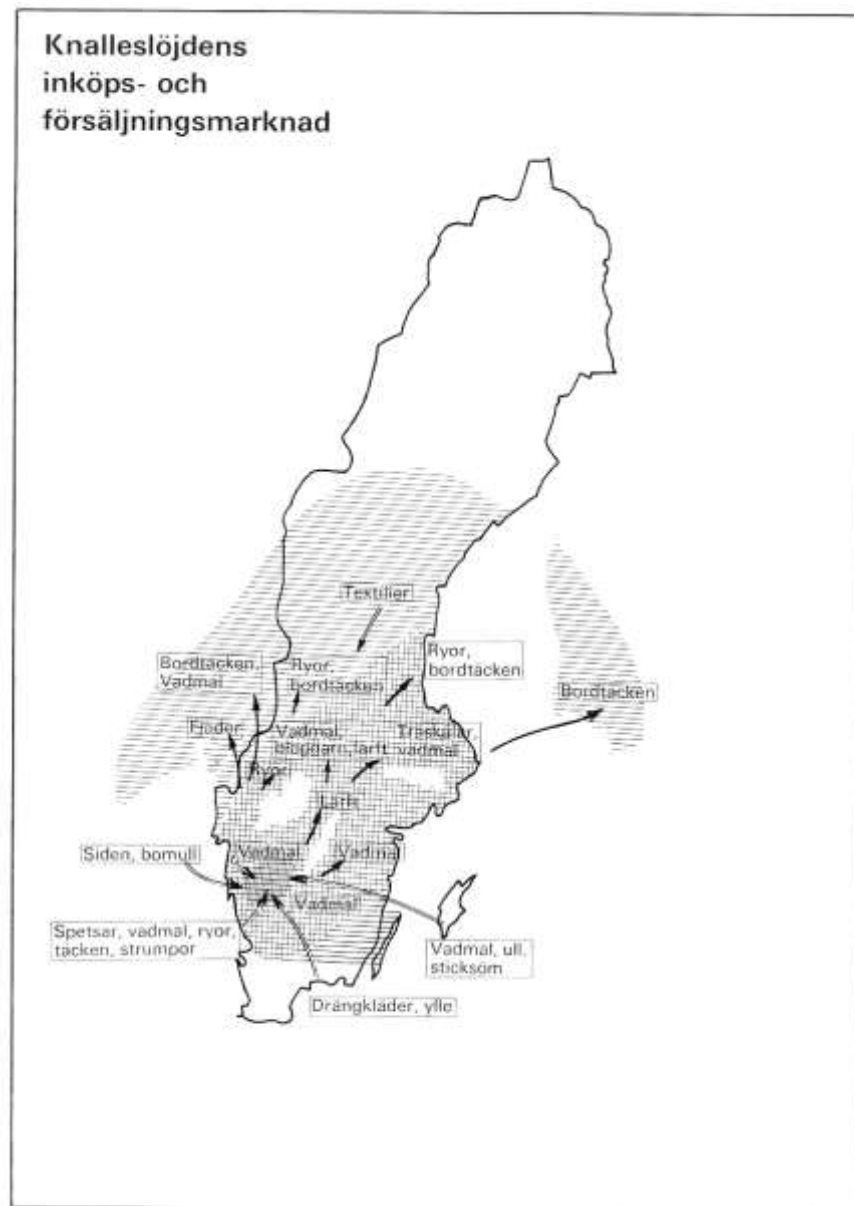
²⁰⁸ Lundell, 1993, s 58ff.

²⁰⁹ Lundqvist 2007, s 37.

²¹⁰ Kjellgren 1943, s 396.

Kopierad ur Utlämningsboken till Walmar 1853. Mölneby arkiv, Östra Frölunda.

Ur AM Nylén 1978.s 21.

